

UNITED NATIONS
HUMAN RIGHTS
OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER

Uşaq Hüquqları üzrə Komitənin

Yeniyetməlik dövründə uşaq
hüquqlarının həyata keçirilməsi
haqqında

20 (2016) sayılı ümumi şərh

İNSAN HÜQUQLARI

Bu nəşr Avropa İttifaqının maliyyə dəstəyi hesabına Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı tərəfindən tərcümə edilərək dərc olunmuşdur. Bu nəşrin müəllifi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığıdır. Bu nəşrdə istifadə olunan məzmun və material heç bir halda Avropa İttifaqının mövqeyini əks etdirmir.

Avropa İttifaqı
tərəfindən maliyyələşdirilir

UNITED NATIONS
HUMAN RIGHTS
OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER

Uşaq hüquqları üzrə Komitənin
yeniyyətmişlik dövründə uşaq
hüquqlarının həyata
keçirilməsi haqqında
20 sayılı Ümumi Şərhi
(2016)

“Uşaq hüquqları haqqında”
Konvensiya

Paylanma: Ümumi
6 dekabr 2016-cı il

Əsli: İngilis dili
Qeyri-rəsmi tərcümə

Uşaq Hüquqları üzrə Komitə

Yeniyetməlik dövründə uşaq hüquqlarının həyata
keçirilməsi haqqında 20 (2016) nömrəli ümumi şərh

Mündəricat

	<i>Səhifə</i>
I. Giriş	5
II. Məqsədlər	7
III. Yeniyetmələrə xüsusi diqqətin yetirilməsi üçün əsaslar	7
IV. Konvensiyanın ümumi prinsipləri	9
A. İnkişaf hüququ	9
B. Ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi	11
C. Ali maraqlar	12
D. Dinlənilmək və iştirak etmək hüququ	12
V. Xüsusi diqqət tələb edən yeniyetmələr	13
VI. Ümumi icra tədbirləri	17
VII. "Uşaq" anlayışının tərifli	18
VIII. Mülki hüquq və azadlıqlar	19
IX. Uşaqlara qarşı zorakılıq	23
X. Ailə mühiti və alternativ qayğı	23
XI. Əsas səhiyyə xidmətləri və sosial təminat	25
XII. Təhsil, istirahət və mədəni fəaliyyət	30
XIII. Xüsusi müdafiə tədbirləri	33
XIV. Beynəlxalq əməkdaşlıq	38
XV. Məlumatların yayılması	39

I. Giriş

1. "Uşaq hüquqları haqqında" Konvensiyaya əsasən, hər bir insan 18 yaşına çatanadək bu Konvensiyanın məqsədləri üçün uşaq sayılır, bir şərtlə ki, həmin uşağa şamil olunan qanuna görə o, yetkinlik yaşına daha əvvəl çatmış olmasın. Bununla yanaşı, Konvensiyada vurğulanır ki, dövlətlər heç bir ayrı-seçkiliyə yol vermədən, onların yurisdiksiyası daxilində olan hər bir uşaq üçün bu Konvensiyada nəzərdə tutulan bütün hüquqlara hörmət bəsləməli və onları təmin etməlidir. Konvensiya 18 yaşadək bütün şəxslərin hüquqlarını tanısa da, bu hüquqların icrası zamanı uşaqların inkişafı və onların inkişaf etməkdə olan qabiliyyətləri də nəzərə alınmalıdır. Yeniyetmələrin hüquqlarının həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üçün tətbiq edilən yanaşmalar daha kiçik yaşlı uşaqlar üçün tətbiq edilənlərdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir.

2. Yeniyetməlik - həyatın artan imkanlar, qabiliyyətlər, arzular, enerji və yaradıcılıqla səciyyələnən, lakin eyni zamanda əhəmiyyətli dərəcədə həssaslıqla müşayiət olunan bir mərhələsidir. Yeniyetmələr dəyişikliyin hərəkətverici qüvvələri olmaqla yanaşı, öz ailələrinə, icmalarına və ölkələrinə müsbət töhfə vermək potensialına malik olan önəmli sərvət və resurslardan biridir. Qlobal miqyasda, yeniyetmələr bir çox sahələrdə, o cümlədən səhiyyə və təhsil kampaniyaları, ailələrə dəstək işi, həmyaşıdlar vasitəsilə maarifləndirmə, icmanın inkişafı sahəsində təşəbbüslər, icmanın iştirakı ilə büdcə tərtibi və incəsənət və yaradıcılığın müxtəlif formalarında konstruktiv şəkildə iştirak edir və sülh, insan hüquqları, ekoloji dayanıqlılıq və iqlim dəyişmələrinin doğurduğu problemlərin ədalətli həllinə töhfə verirlər. Bir çox yeniyetmələr onların təhsil, mədəniyyət və sosial şəbəkələrində getdikcə daha çox rol oynayan rəqəmsal və sosial media mühitlərinin ön sıralarında yer alır və siyasi fəaliyyət və hesabatlılığın monitorinqi sahələrində potensiala malikdirlər.

3. Komitə qeyd edir ki, iştirakçı dövlətlər yeniyetmələrin öz hüquqlarından istifadə etməsi üçün tələb olunan tədbirlərin əhəmiyyətini qəbul etmədiyindən və ya onlara sərmayə qoymadığından, yeniyetmələrin potensialı əhəmiyyətli dərəcədə reallaşmamış qalır. Siyasətləri əsaslandırmaq, boşluqları müəyyən etmək və yeniyetmələr üçün münasib resursların ayrılmasına dəstək üçün yaş, cins və əlilliyə görə təsnifləşdirilmiş məlumatlar əksər ölkələrdə yoxdur. Uşaqlar və gənc insanlara istiqamətlənən ümumi siyasətlər çox vaxt yeniyetmələrin müxtəlif qruplarını bütünlüklə əhatə etmir və onların hüquqlarının həyata keçirilməsini təmin etmək üçün yetərli olmur. Hərəkətsizlik və uğursuzluğun törətdiyi fəsadlar ağırdır: yeniyetməlik dövründə emosional rifah, sağlamlıq, cinsi

davranış, təhsil, təlim, dözümlülük və hüquqların dərk edilməsi baxımından qoyulan təməllər təkcə onların optimal şəxsi inkişafına deyil, həm də hazırkı və gələcək sosial-iqtisadi inkişafına da dərindən təsir göstərəcəkdir.

4. Hazırkı ümumi şərhə, Komitə dövlətlərə Dayanıqlı İnkişaf üzrə 2030-cu il Gündəliyinin işığında, yeniyetməlik dövründə uşaqların hüquqlarının həyata keçirilməsini təmin etmək üçün zəruri olan tədbirlərlə bağlı istiqamət verir. O, insan hüquqlarına əsaslanan yanaşmanın vacibliyini vurğulayır. Bu yanaşma özündə aşağıdakıları ehtiva edir: yeniyetmələrin ləyaqətinin və fəaliyyət qabiliyyətliliyinin tanınması və hörmətlə yanaşılması; onların hüquq və imkanlarının genişləndirilməsi, vətəndaşlığı və öz həyatlarında fəal iştirakı; optimal sağlamlıq, rifah və inkişafın təşviqi; və heç bir ayrı-seçkiliyə yol vermədən onların insan hüquqlarının təşviqi, müdafiəsi və həyata keçirilməsi.

5. Komitə yeniyetməliyin tərifinin müəyyənləşdirilməsinin asan olmadığını və ayrı-ayrı uşaqların yetkinlik səviyyəsinə fərqli yaşlarda çatdığını qəbul edir. Qızlar və oğlanlar cinsi yetişkənliyə fərqli yaşlarda çatır və beyinin müxtəlif funksiyaları fərqli yaşlarda yetkinləşir. Uşaqlıq dövründən yetkinlik dövrünə keçid prosesinə kontekst və ətraf mühit təsir göstərir ki, bu da yetkinlik dövrünə aid fəaliyyətlərə başlamaq üçün müxtəlif yaş hədləri təyin edən milli qanunvericiliklərdə və yeniyetməliyin tərifinin müəyyənləşdirilməsində fərqli yaş aralıqları tətbiq edən beynəlxalq təşkilatlarda yeniyetmələrlə bağlı mədəni gözləntilərin əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsində öz əksini tapır. Buna görə də, hazırkı ümumi şərh yeniyetməliyin tərifini müəyyənləşdirmək əvəzinə, məlumatların toplanmasında uzlaşmanın təmin edilməsinə şərait yaratmaq üçün uşaqlığın 10-18 yaş arasındakı dövrünə köklənir.¹

6. Komitə qeyd edir ki, onun ümumi şərhlərindən bir neçəsi, xüsusən yeniyetmələrin sağlamlığı və inkişafı, İİV/QİÇS, qadınlar və uşaqlar üçün zərərli təcrübələrin aradan qaldırılması, kimsəsiz və ailələrindən ayrılmış uşaqlar və yuvenal ədliyyə ilə bağlı olan ümumi şərhlər yeniyetmələr üçün xüsusilə əhəmiyyət daşıyır. Komitə, rəqəmsal media və uşaq hüquqları ilə bağlı ümumi müzakirə aparılmış günün yekunlarına əsaslanan tövsiyələrin yeniyetmələr üçün xüsusi əhəmiyyətini vurğulayır. Hazırkı ümumi şərh bütövlükdə Konvensiyanın bütün yeniyetmələrə münasibətdə necə dərk edilməli və icra edilməli olduğu barədə ümumi təsərrüfat yaratmaq məqsədilə hazırlanmışdır və digər ümumi şərhələrlə və ümumi müzakirənin aparıldığı günün yekunlarına əsaslanan sənəd-

¹ Bax: www.who.int/maternal_child_adolescent/topics/adolescence/dev/en/.

lərlə birgə oxunmalıdır.

II. Məqsədlər

7. Hazırkı ümumi şərhin məqsədləri aşağıdakılardır:

(a) Dövlətlərə yeniyetmələrin hüquqlarının həyata keçirilməsi fonunda, onların hərtərəfli inkişafının təşviqi üçün tələb olunan qanunvericilik, siyasət və xidmətlərlə bağlı istiqamət vermək;

(b) Yeniyetməlik dövründə meydana çıxan imkanlar və çağırışlar haqqında məlumatlılığı artırmaq;

(c) Yeniyetmələrin inkişaf etməkdə olan bacarıqlarını və onların yeniyetmələrin öz hüquqlarından istifadəsi baxımından təsirlərini daha yaxşı başa düşmək və hörmətlə yanaşmaq;

(d) Yeniyetmələrin daha çox nəzərə çarpması və məlumatlı olması, eləcə də onların həyatları boyu öz hüquqlarını həyata keçirmələrinə imkan yaratmaq üçün sərmayə vacibliyinin zəruriliyi üçün əsasları gücləndirmək.

III. Yeniyetmələrə xüsusi diqqətin yetirilməsi üçün əsaslar

8. Yeniyetmələrin hüquqlarının həyata keçirilməsini təşviq etmək, müsbət və mütərəqqi sosial transformasiyaya potensial töhfələrini gücləndirmək və getdikcə qloballaşan və mürəkkəbləşən dünyada onların uşaqlıq dövründən yetkinlik dövrünə keçid zamanı üzləşdikləri çətinliklərin öhdəsindən gəlmələri üçün Komitə iştirakçı dövlətlərin diqqətini yeniyetmələrə xüsusi diqqətin yetirilməsinin zəruriliyini göstərən əsaslara çəkir.

9. Yeniyetmələr sürətli inkişaf dövründən keçir. Yeniyetməlik dövründə inkişafı bağlı baş verən dəyişikliklərin önəmi hələ erkən yaşlarda baş verən inkişafı bağlı dəyişikliklər qədər geniş öyrənilməyib. Yeniyetməlik insan inkişafının unikal, müəyyənəddici mərhələsi olub, sürətli əqli inkişaf və fiziki artım, artan idrak qabiliyyəti, cinsi yetişkənlik və cinsi məlumatlılığın başlanğıcı və yeni qabiliyyətlər, güclü tərəflər və bacarıqların meydana çıxması ilə səciyyələnir. Yeniyetmələr asılılıq vəziyyətindən daha böyük müstəqillik vəziyyətinə keçdikcə, cəmiyyətdəki rolları və həmyaşdırları ilə əlaqələrinin artan önəmi baxımından daha böyük gözləntilərlə üzləşirlər.

10. Həyatlarının ikinci onilliyini keçirdikcə, uşaqlar öz ailələri və mədəni tarixləri ilə mürəkkəb qarşılıqlı əlaqə əsasında öz fərdi və kollektiv kimliklərini kəşf etməyə və formalaşdırmağa başlayırlar və tez-tez həm fərd olaraq, həm də yaşlıları ilə birlikdə, dil, incəsənət və mədəniyyət vasitəsilə ifadə olunan yeni mənlilik duyğusu ilə üzləşirlər. Bir çoxları üçün bu proses onları əhatə edən mühitdə baş verir və onların rəqəmsal mühitlə əlaqəsi bu prosesi istiqamətləndirir və ona təsir edir. Bu şəxsiyyətin formalaşması və ifadə olunması prosesi yeniyetmələr üçün xüsusilə mürəkkəb olur, çünki onlar azlıqların mədəniyyəti ilə cəmiyyətdəki hakim mədəniyyət arasında cığır açırırlar.

Yeniyetməlik dövrünü həyat yolunun bir hissəsi kimi qəbul etmək

11. Hər bir uşağın uşaqlıq boyu optimal inkişafını təmin etmək üçün həyatın hər bir dövrünün sonrakı mərhələlərə təsirini qəbul etmək zəruridir. Yeniyetməlik özlüyündə uşaqlığın dəyərli dövrü olmaqla yanaşı, həm də kritik bir keçid dövrü və həyat perspektivlərini yaxşılaşdırmaq üçün fürsətdir. Erkən uşaqlıq dövründəki müsbət müdaxilələr və təcrübələr, azyaşlı uşaqlar yeniyetməlik dövrünə keçdikcə, onların optimal inkişafına kömək edir.² Bununla belə, gənclərin hüquqlarına yeniyetməlik dövründə lazımi diqqət yetirilməsə, onlara qoyulan hər hansı sərmayə boşa çıxa bilər. Bundan əlavə, yeniyetməlik dövründə müsbət və əlverişli imkanlar erkən uşaqlıq dövründə vurulmuş zərərin bəzi fəsadlarını əvəzləşdirmək və gələcəkdə zərəri azaltmaq məqsədilə dözümlülüyü artırmaq üçün istifadə edilə bilər. Bu baxımdan, Komitə insanın bütün həyat müddətini əhatə edən baxış bucağına malik olmağın vacibliyini vurğulayır.

Çətin mühit

12. Yeniyetməlik dövrünə çatmaq rəqəmsal mühitin də gücləndirdiyi və ya kəskinləşdirdiyi bir sıra risklərə məruz qalmaqla müşayiət oluna bilər. Bura narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən sui-istifadə və asılılıq, zorakılıq və sui-istifadə, cinsi və ya iqtisadi istismar, insan alveri, miqrasiya, radikallaşma və quldur dəstələrinə və ya qeyri-nizami qoşunlara cəlb olunma daxildir. Yeniyetmələr yetkinlik dövrünə yaxınlaşdıqca, yoxsulluq və bərabərsizlik, ayrı-seçkilik, iqlim dəyişikliyi və ətraf mühitin deqradasiyası, urbanizasiya və miqrasiya, qocalan cəmiyyətlər, məktəblərdə yaxşı nəticə göstərmək üçün təzyiqlər və kəskinləşən humanitar və təhlükəsizlik böhranları daxil olmaqla, yerli

² Bax: Uşaq Hüquqları üzrə Komitənin "Erkən uşaqlıq dövründə uşaq hüquqlarının icrası haqqında" 7 (2005) nömrəli ümumi şərh, 8-ci bənd.

və qlobal problemlərin öhdəsindən gəlmək üçün müvafiq təhsilə və dəstəyə ehtiyac duyurlar. Qlobal miqrasiyanın artması nəticəsində daha böyük müxtəlifliyə malik və çoxmillətli cəmiyyətlərdə böyümək həm də anlaşıma, tolerantlıq və birgəyaşayış üçün daha böyük bacarıqlar tələb edir. Yeniyetmələrin bu çətinliklərin öhdəsindən gəlmək və ya onları yüngülləşdirmək qabiliyyətini gücləndirmək, yeniyetmələri təcrid edən və kənarlaşdıran sosial amillərlə mübarizə aparmaq və onları sosial, iqtisadi və rəqəmsal mühitin mürəkkəb və dəyişən şərtləri ilə uğurla mübarizə aparmaq üçün hazırlamaq lazımdır.

Sağlamlıqla bağlı risklər dövrü

13. Yeniyetməlik ümumən digər yaş qrupları ilə müqayisədə nisbətən aşağı ölüm səviyyəsi ilə xarakterizə olunsada, yeniyetməlik illərində doğuş, təhlükəli abortlar, yol-nəqliyyat hadisələri, cinsi yolla keçən infeksiyalar (o cümlədən İİV), şəxslərarası xəsarətlər, psixi sağlamlıq və intiharlar kimi qarşısı alınabilən səbəblərdən ölüm və xəstəlik riski realdır və qeyd olunanların hamısı müəyyən davranışlarla əlaqəlidir və sektorlararası əməkdaşlıq tələb edir.

IV. Konvensiyanın ümumi prinsipləri

14. Konvensiyanın ümumi prinsipləri onun icra prosesini nəzərdən keçirmək üçün baxış bucağı təqdim edir və yeniyetməlik dövründə uşaqların hüquqlarının həyata keçirilməsini təmin etmək üçün lazım olan tədbirlərin müəyyən edilməsi üçün bələdçi rolunu oynayır.

A. İnkişaf hüququ

Müsbət və kompleks yanaşma

15. Komitə yeniyetməlik və onunla əlaqəli xüsusiyyətlərin uşaqlıq dövrünün müsbət inkişaf mərhələsi kimi qiymətləndirilməsinin vacibliyini vurğulayır. O, yeniyetməlik dövrünün mənfi şəkildə səciyyələndirilməsinin geniş yayılmasından təəssüflənir. Belə ki, bu, yeniyetmələrin hüquqlarını təmin etmək və onların fiziki, psixoloji, mənəvi, sosial, emosional, idraki, mədəni və iqtisadi potensiallarını inkişaf etdirmək üçün optimal mühitlər yaratmaq öhdəliyindən daha çox, dar miqyasda problemin həllinə yönələn müdaxilələr və xidmətlərin təşkilinə gətirib çıxarır.

16. Dövlətlər, eləcə də qeyri-dövlət subyektləri yeniyetmələrin özləri ilə dialoq

qurmaq və iş aparmaqla, yeniyetməlik dövrünün təbii dəyərini qəbul edən mühiti təşviq etməli və onların inkişaf etmələrinə, yeni formalaşan şəxsiyyətlərini, inanclarını, cinsi seçimlərini və imkanlarını kəşf etmələrinə, risk və təhlükəsizliyi tarazlaşdırmalarına, həyat boyu azad, etibarlı və müsbət qərarlar vermək və seçimlər etmək qabiliyyətini inkişaf etdirmələrinə və yetkinliyə keçidin öhdəsindən uğurla gəlmələrinə kömək etmək üçün tədbirlər görməlidirlər. Yeniyetmələrin güclü cəhətlərinə söykənən, onların öz həyatlarına və başqalarının həyatlarına verə biləcəyi töhfələri qəbul edən, eyni zamanda bu imkanların qarşısındakı maneələri aradan qaldıran yanaşma tələb olunur.

17. Yeniyetmələrin dözümlülüyünə və sağlam inkişafına töhfə verdiyi məlum olan amillərə aşağıdakılar daxildir: (a) həyatlarında əsas rol oynayan böyüklərlə sıx əlaqələr və onlardan dəstək; b) iştirak etmək və qərar qəbul etmək imkanları; c) problemləri həll etmək və çətinlikləri aradan qaldırmaq bacarığı; d) təhlükəsiz və sağlam yerli mühitlər; e) şəxsiyyətə hörmət; və f) dostluq əlaqələri yaratmaq və saxlamaq imkanları. Komitə vurğulayır ki, yeniyetmələrin belə sosial sərvətlər yaratmaq və onlardan faydalanmaq imkanları onların öz fiziki və əqli sağlamlığını qorumaqla, riskli davranışlardan qaçmaqla, uğursuzluqlardan qurtulmaqla, məktəbdə uğur qazanmaqla, tolerantlıq nümayiş etdirməklə, dostluqlar qurmaqla və liderliyini nümayiş etdirməklə öz hüquqlarının həyata keçirilməsinə töhfə vermək imkanlarını artıracaq.

İnkişaf etməkdə olan qabiliyyətlərə hörmətlə yanaşma

18. Konvensiyanın 5-ci maddəsi valideynlərdən uşağın inkişaf etməkdə olan qabiliyyətlərinə uyğun olaraq uşağı istiqamətləndirməyi və təlimatlandırmağı tələb edir. Komitə inkişaf etməkdə olan qabiliyyətləri uşaqların təcridcən səriştələr əldə etdiyi, məsələlərin mahiyyətini dərk etdiyi³ və məsuliyyəti öz üzərlərinə götürmək və hüquqlarını həyata keçirmək bacarığını daha çox dərk etdiyi yetkinləşmə və öyrənmə prosesinə imkan yaradan əlverişli prinsip kimi müəyyən edir. Komitə iddia etmişdir ki, uşaq nə qədər çox şey bilirsə və başa düşürsə, onun valideynləri də istiqamətləndirmə və təlimatlandırmanı o dərəcədə xatırlatmalara və təcridcən bərabər əsasda fikir mübadiləsinə çevirməlidir.⁴

19. Komitə vurğulayır ki, yeniyetmələrin getdikcə daha böyük məsuliyyət götürmək hüququ dövlətləri onların müdafiəsinə təminat vermək öhdəliyindən

³ Eyni mənbə, 17-ci bənd.

⁴ Bax: "Uşağın dinlənilmə hüququ haqqında" 12 (2009) nömrəli ümumi şərh, 84-cü bənd.

azad etməməlidir.⁵ Tədricən ailə himayəsindən və ya başqa bir qayğı mühitindən çıxmaq nisbi təcrübəsizlik və kifayət qədər gücün olmaması ilə birlikdə, yeniyetmələri hüquqlarının pozulmasına qarşı müdafiəsiz edə bilər. Komitə vurğulayır ki, yeniyetmələrin potensial risklərin müəyyənləşdirilməsinə və azaldılmasına yönələn proqramların hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə cəlb edilməsi daha təsirli müdafiəni təmin edəcək. Dinlənmək, hüquqlarının pozulmasına etiraz etmək və hüquqlarını bərpa etmək hüququnun təmin edilməsi sayəsində yeniyetmələr tədricən öz müdafiələrini təşkil etmək qabiliyyəti əldə edirlər.

20. Yeniyetmələrin inkişaf etməkdə olan qabiliyyətlərinə hörmət və adekvat müdafiə səviyyəsi arasında müvafiq tarazlığı əldə etməyə çalışarkən, qərar qəbuluna təsir edən bir sıra amillər, o cümlədən cəlb olunan risk səviyyəsi, istismar potensialı, yeniyetmələrin inkişafının başa düşülməsi, səriştə və qavrayışın bütün sahələrdə mütləq eyni sürətlə inkişaf etmədiyinin qəbul edilməsi, fərdi təcrübənin və potensialın tanınması nəzərə alınmalıdır.

B. Ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi

21. Komitə, bir çoxu yeniyetməlik dövrünə xüsusi təsir göstərən və sektorlararası təhlil və məqsədyönlü kompleks tədbirlər tələb edən çoxsaylı ayrı-seçkilik formalarını müəyyən etmişdir.⁶ Yeniyetməlik özü ayrı-seçkilik mənbəyi ola bilər. Bu dövrdə yeniyetmələr birbaşa öz statusları ilə əlaqədar təhlükəli və ya düşmən xarakterli hesab oluna, həbs oluna, istismara və ya zorakılığa məruz qala bilərlər. Paradoksal olaraq, onlar tez-tez səriştəsiz və həyatları ilə bağlı qərar qəbul etməkdə aciz şəxslər kimi rəftar edirlər. Komitə, dövlətləri bütün yeniyetmə oğlan və qızların bütün hüquqlarına bərabər şəkildə hörmət edilməsini və müdafiəsini təmin etməyə və onların hər hansı qrupuna qarşı hər hansı əsaslarla birbaşa və ya dolaylı ayrı-seçkiliyə səbəb olan şərtləri yumşaltmaq və ya aradan qaldırmaq üçün hərtərəfli və pozitiv tədbirlərin görülməsini təmin etməyə çağırır.⁷ O, dövlətlərə xatırladır ki, rəftarla bağlı hər bir fərqqoyma ayrı-seçkilik təşkil etmir, o şərtlə ki, belə bir fərqi qoyulması üçün meyarlar ağılabatan və

⁵ Bax: məs., İstanbul Konvensiyasının 32-39-cu maddələri.

⁶ Bax: www2.ohchr.org/english/issues/women/rapporteur/docs/15YearReviewofVAWMandate.pdf.

⁷ Bax: "Konvensiyanın ümumi icra tədbirləri haqqında" 5 (2003) nömrəli ümumi şərh, 12-ci bənd.

obyektivdir və əldə edilməli olan məqsəd Konvensiya çərçivəsində qanunidir.⁸

C. Ali maraqlar

22. Uşağın ali maraqlarının əsas götürülməsi hüququ maddi hüquq, normativ prinsip və qaydadır və həm ayrı-ayrı uşaqlara, həm də uşaq qruplarına şamil edilir.⁹ Konvensiyanın həyata keçirilməsi üzrə bütün tədbirlər, o cümlədən qanunvericilik, siyasətlər, iqtisadi və sosial planlaşdırma, qərarların qəbulu və büdcə qərarları uşağın, o cümlədən yeniyetmələrin ali maraqlarının onlarla bağlı bütün tədbirlərdə əsas götürülməsini təmin edən prosedurlara uyğun olaraq həyata keçirilməlidir. Uşağın ali maraqlarının əsas götürülməsi hüququna dair 14 (2013) nömrəli ümumi şərhini nəzərə alaraq, Komitə vurğulayır ki, ali maraqlar müəyyən edilərkən, uşağın inkişaf etməkdə olan qabiliyyətlərinə¹⁰ və uşağın xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq, onun fikirləri nəzərə alınmalıdır. İştirakçı dövlətlər yeniyetmələrin anlama və yetkinlik səviyyələri püxtələşdikcə, onların fikirlərinə lazımi əhəmiyyət verilməsini təmin etməlidirlər.

D. Dinlənmək və iştirak etmək hüququ

23. Konvensiyanın 12-ci maddəsinə uyğun olaraq, iştirakçı dövlətlər yeniyetmələrin yaşına və yetkinlik səviyyəsinə uyğun olaraq, onlara təsir edən bütün məsələlərlə bağlı öz fikirlərini ifadə etmək hüququnu təmin etmək və xüsusilə onların təhsili, sağlamlığı, cinsi həyatı, ailə həyatı ilə bağlı qərarların qəbulunda, məhkəmə və inzibati icraat proseslərində bu fikirlərə lazımi əhəmiyyət verilməsini təmin etmək üçün tədbirlər görməlidirlər. Dövlətlər yeniyetmələrin məktəbdə və icmada, habelə yerli, milli və beynəlxalq səviyyələrdə onların həyatına təsir edən bütün müvafiq qanunvericilik sənədlərinin, siyasət sənədlərinin, xidmətlərin və proqramların işlənilməsində, hazırlanmasında, həyata keçirilməsində və monitorinqində iştirakını təmin etməlidir.¹¹ Onlayn mühit yeniyetmələrin iştirakını gücləndirmək və genişləndirmək üçün əhəmiyyətli yeni imkanlar təqdim edir. Bu tədbirlər

⁸ Bax: İnsan Hüquqları üzrə Komitənin "Ayrı-seçkilikə yol verilməməsi haqqında" 18 (1989) nömrəli ümumi şərh, 147-ci bənd.

⁹ Bax: Uşaq Hüquqları üzrə Komitənin "Uşağın ali maraqlarının əsas götürülməsi hüququ haqqında" 14 (2013) nömrəli ümumi şərh, 6-cı bənd.

¹⁰ 12 nömrəli ümumi şərh, 70-74-cü bəndlər; və 14 nömrəli ümumi şərh, 43-45-ci bəndlər.

¹¹ 12 nömrəli ümumi şərh, 27-ci bənd.

yeniyetmələrin şikayətlərinə baxan orqana şikayətlərin verilməsi və hüquqların bərpası üzrə təhlükəsiz və əlçatan mexanizmlərinin tətbiqi, habelə subsidiyalaşdırılmış və ya pulsuz hüquqi xidmətlərə və digər müvafiq yardımlara çıxış imkanı ilə müşayiət olunmalıdır.

24. Komitə yeniyetmələrin danışıqlar apara və öz hüquqlarının həyata keçirilməsini təşviq edə və dövlətləri hesabatlılığa cəlb edə bildiyi siyasi və mülki qarşılıqlı fəaliyyət vasitəsi kimi, iştirakın vacibliyini vurğulayır. Dövlətlər fəal vətəndaşlığın inkişafı üçün vacib olan siyasi iştirak imkanlarını artırmaq üçün siyasətlər qəbul etməlidirlər. Yeniyetmələr həmyaşdqları ilə əlaqələr qura, siyasi proseslərdə iştirak edə və düşünülmüş qərarlar vermək və seçimlər etmək üçün fəaliyyət göstərmək bacarıqlarını gücləndirə bilərlər və buna görə də, elektron kütləvi informasiya vasitələri də daxil olmaqla, müxtəlif vasitələrdə iştirak etmələrinə imkan yaradacaq təşkilatların qurulmasında dəstəyə ehtiyac duyurlar. Dövlətlər səsvermə yaşını 18 yaşdan aşağı salmaq qərarına gələrsə, onlar vətəndaşlıq və insan hüquqları üzrə maarifləndirmə kimi vasitələrlə və yeniyetmələrlə iş və onların iştirakı ilə bağlı maneələrin müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması yolu ilə, yeniyetmələrin fəal vətəndaşlar kimi başa edilməsi, tanınması və onların bu rolu yerinə yetirmələri üçün tədbirlərin həyata keçirilməsinə sərmayə qoymalıdırlar.

25. Komitə qeyd edir ki, yeniyetmələrin iştirak hüququndan istifadə etməsi üçün böyüklərin onların bu hüququnu başa düşməsi və bu barədə məlumatlı olması vacibdir. O, dövlətləri xüsusilə valideynlər və himayəçilər, yeniyetmələrlə və onlar üçün işləyən peşəkarlar, siyasət və qərarların qəbuluna məsul şəxslər üçün təlim və maarifləndirməyə sərmayə qoymağa təşviq edir. Yeniyetmələrin öz həyatları və ətrafdakıların həyatı üçün daha böyük məsuliyyəti üzərinə götürə bilməsi üçün böyüklərin mentor və fasilitator kimi çıxış etməsi üçün dəstək lazımdır.

V. Xüsusi diqqət tələb edən yeniyetmələr

26. Yeniyetmələrin bəzi qrupları ayrı-seçkilik və sosial təcrid də daxil olmaqla, zəiflik yaradan çoxsaylı amillərə və hüquqlarının pozulmasına məruz qala bilər. Yeniyetmələrə yönələn qanunvericilik, siyasət və proqramlarla bağlı görülən bütün tədbirlər kəsişən hüquq pozuntularını və müvafiq yeniyetmələrə kumulyativ mənfi təsirləri nəzərə almalıdır.

Qızlar

27. Yeniyetməlik dövründə gender bərabərsizlikləri daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Qızlara qarşı ayrı-seçkilik, bərabərsizlik və stereotiplər tez-tez intensivləşir, bu da onların hüquqlarının daha ciddi pozuntularına, o cümlədən uşaq nikahı və məcburi nikah, erkən hamiləlik, qadın sünneti, gender əsaslı fiziki, psixoloji və cinsi zorakılıq, sui-istifadə, istismar və insan alveri ilə nəticələnir.¹² Qızlara daha aşağı status verən mədəni normalar onların evə qapadılması, orta və ali təhsilə çıxışın olmaması, asudə vaxt, idman, əyləncə və gəlir imkanlarının məhdudluğu, mədəni həyat və incəsənətə çıxışın olmaması, ağır məişət işləri və uşağa qulluq öhdəliklərinin başvermə ehtimalını artırma bilər. Bir çox ölkələrdə qızların sağlamlıq vəziyyəti və həyatdan məmnunluq göstəricilərinin oğlanlara nisbətən daha aşağı olduğu qeydə alınır və yaş artdıqca bu fərq tədricən genişlənir.

28. Dövlətlər bütün maraqlı tərəflərlə, o cümlədən vətəndaş cəmiyyəti, qadınlar və kişilər, ənənəvi və dini liderlər və yeniyetmələrin özləri ilə əməkdaşlıq edərək qızların hüquq və imkanlarının artırılmasını, patriarxal və digər zərərli gender normalarının və stereotiplərinin ləğvini, qızlara qarşı birbaşa və dolaylı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üçün hüquqi islahatların həyata keçirilməsini təşviq etmək üçün proaktiv tədbirlərə sərmayə qoymalıdır. Qızların və oğlanların hüquqlarına bərabər əsaslarla təminat vermək üçün bütün qanunlarda, siyasətlərdə və proqramlarda konkret tədbirlər tələb olunur.

Oğlanlar

29. Ənənəvi kişilik anlayışları və zorakılıq və hökmranlıqla əlaqəli gender normaları oğlanların hüquqlarına mənfi təsir göstərə bilər. Bura zərərli inisiyatiya mərasimlərinin tətbiqi, zorakılığa, quldur dəstələrinin fəaliyyətinə məruz qalma, silahlı və ekstremist qruplara qoşulmağa məcbur edilmə və insan alveri daxildir. Oğlanların fiziki və cinsi zorakılığa və istismara qarşı zəifliyinin inkar edilməsi onların cinsi və reproduktiv sağlamlıqla bağlı məlumatlara, məhsullara və xidmətlərə çıxışı üçün geniş və ciddi maneələr yaradır və müdafiə xidmətlərinin olmaması ilə nəticələnir.

30. Komitə, dövlətləri bu cür insan hüquqları pozuntuları ilə mübarizə aparmaq üçün tədbirlər görməyə çağırır və onlara oğlanlarla bağlı mənfi təsəvvürlərlə mübarizə aparmağı, kişiliyin müsbət ifadə formalarını təşviq etməyi, kişi

¹² Bax: A/HRC/26/22, 21-ci bənd.

şovinizminə əsaslanan dəyərlərə qarşı çıxmağı və onların məruz qaldıqları sui-istifadənin gender aspektlərinin daha çox tanınmasını təşviq etməyi tövsiyə edir. Dövlətlər, həmçinin, gender bərabərliyini təmin etmək üçün görülən bütün tədbirlərə oğlan və kişilərin, eləcə də qızların və qadınların cəlb edilməsinin vacibliyini dərk etməlidirlər.

Əlilliyi olan yeniyetmələr

31. Komitə əvvəllər bir çox əlilliyi olan uşaqların üzləşdiyi, geniş yayılmış qərəz, kənarlaşdırma, sosial təcrid və ayrı-seçkiliyi vurğulamışdır.¹³ Bir çox dövlətlərdə əlilliyi olan yeniyetmələr adətən digər yeniyetmələr üçün əlçatan olan imkanlardan kənar qalır. Onlar sosial, mədəni və dini həyatın ən mühüm hadisələrində iştirakdan məhrum edilə bilər. Onların bir çoxuna orta və ali təhsilə və ya peşə hazırlığına və nəticədə gələcək məşğulluq və yoxsulluqdan müdafiə üçün lazım olan sosial, təhsil və iqtisadi bacarıqlara çıxışı imkanı verilmir. Onlar əksər hallarda cinsi və reproduktiv sağlamlıq məlumatları və xidmətlərinə çıxışdan məhrum edilir və məcburi sterilizasiyaya və ya kontrasepsiyaya məruz qala bilərlər ki, bu da onların hüquqlarını birbaşa pozur və işgəncə və ya pis rəftara bərabər ola bilər.¹⁴ Əlilliyi olan yeniyetmələr fiziki və cinsi zorakılığa, həmçinin uşaq nikahı və ya məcburi nikahlara qarşı qeyri-mütənasib dərəcədə müdafiəsizdir və adətən ədalət mühakiməsinə və ya hüquqi müdafiə vasitələrinə çıxışdan məhrum edilir.¹⁵

32. İştirakçı dövlətlər Konvensiyanın 23-cü maddəsinə və "Əlilliyi olan uşaqların hüquqları haqqında" 9 (2006) nömrəli ümumi şərhə yer alan tövsiyələrə uyğun olaraq, bu cür maneələri aradan qaldırmaq, əlilliyi olan yeniyetmələrin hüquqlarına bərabər hörməti təmin etmək, onların tam cəlb olunmasını təşviq etmək və yeniyetməlikdən yetkinliyə uğurlu keçidi asanlaşdırmaq üçün addımlar atmalıdır. Bundan əlavə, əlilliyi olan yeniyetmələrin onlara toxunan bütün məsələlərdə fəal iştirakını asanlaşdırmaq üçün onlar dəstək vasitəsilə qərar qəbul etmə imkanları ilə təmin edilməlidir.

¹³ Bax: "Əlilliyi olan uşaqların hüquqları haqqında" 9 (2006) nömrəli ümumi şərh, 8-10-cu bəndlər.

¹⁴ Bax: A/HRC/22/53.

¹⁵ Bax: A/66/230, 44-49-cü bəndlər.

Lezbiyan, gey, biseksual, transseksual və interseks yeniyetmələr

33. Lezbiyan, gey, biseksual, transseksual və interseks yeniyetmələr adətən təqiblərə, o cümlədən sui-istifadə və zorakılıq, qınayıcı rəftar, ayrı-seçkilik, bullinq, təhsil və təlim imkanlarından kənarlaşdırılma, habelə ailə dəstəyi və sosial dəstəyin olmaması və ya cinsi və reproduktiv sağlamlıq xidmətlərinə və məlumatlarına çıxışın olmaması ilə üzləşir.¹⁶ Onların qarşılaşdıqları ekstremal vəziyyətlərə cinsi təcavüz, zorlama və hətta ölüm daxildir. Bu kimi hallar özünəhörmət hissəsinin aşağı olması, yüksək depressiya, intihar və evsizliklə əlaqəli olmuşdur.¹⁷

34. Komitə bütün yeniyetmələrin ifadə azadlığını, eləcə də onların fiziki və psixoloji toxunulmazlığına, cinsi kimliyinə və formalaşan müstəqilliyinə hörmət hüquqlarını vurğulayır. O, cinsi oriyentasiyanı dəyişdirmək məqsədilə "müalicə"lərin tətbiq edilməsini və interseks yeniyetmələr üzərində məcburi cərrahi əməliyyat və ya müalicəni pisləyir. O, dövlətləri bu cür təcrübələri aradan qaldırmağa, fərdləri cinsi oriyentasiyasına, cinsi kimliyinə və ya interseks xüsusiyyətinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edən və ya başqa formada ayrı-seçkilik edən bütün qanunları ləğv etməyə və belə əsaslarla ayrı-seçkiliyi qadağan edən qanunlar qəbul etməyə çağırır. Dövlətlər, həmçinin, ictimai maarifləndirmə və təhlükəsizlik və dəstək tədbirlərinin həyata keçirilməsi vasitəsilə, bütün lezbiyan, gey, biseksual, transseksual və interseks yeniyetmələri hər hansı zorakılıq, ayrı-seçkilik və ya bullinqdən qorumaq üçün təsirli tədbirlər görməlidir.

Milli azlıqlardan və yerli xalqlardan olan yeniyetmələr

35. Milli azlıqlardan və yerli xalqlardan olan yeniyetmələrin mədəniyyətinə, dəyərlərinə və dünyagörüşünə kifayət qədər diqqətin və hörmətin təmin edilməməsi ictimai yerlərdə ayrı-seçkiliyə, sosial təcridə, kənarlaşdırmaya və təcridə səbəb ola bilər. Bu, azlıq qruplarından və yerli xalqlardan olan yeniyetmələrin yoxsulluğa, sosial ədalətsizliyə, psixi sağlamlıq problemlərinə, o cümlədən qeyri-mütənasib dərəcədə yüksək intihar səviyyələrinə, aşağı təhsil göstəricilərinə və cinayət ədliyyəsi sistemində həbsdə saxlanma səviyyələrinin yüksək olmasına qarşı həssaslığını artırır.

¹⁶ Bax: İnsan Hüquqları üzrə Komitənin və digər BMT və regional insan hüquqları mexanizmlərinin 13 may 2015-ci il tarixli bəyanatı. Burada: www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=15941&LangID=E.

¹⁷ Eyni mənbə.

36. Milli azlıqların və yerli xalqların icmalarından olan yeniyetmələrin öz mədəni kimliklərindən faydalanması və ailə və cəmiyyət həyatına fəal töhfə verə bilmək üçün öz mədəniyyətlərinin güclü tərəfindən yararlanması üçün Komitə iştirakçı dövlətləri yeniyetmə qızların hüquqlarına xüsusi diqqət yetirməklə, milli azlıqların və yerli xalqların icmalarından olan yeniyetmələr üçün dəstək tədbirləri təqdim etməyə çağırır. Eyni zamanda, dövlətlər Komitənin yerli xalqlardan olan uşaqlar və onların Konvensiyadan irəli gələn hüquqları ilə bağlı 11 (2009) sayılı ümumi şərhində əks olunmuş hərtərəfli tövsiyələri nəzərə almalıdırlar.

VI. Ümumi icra tədbirləri

37. "Konvensiyanın icrası üzrə ümumi tədbirlər haqqında" 5 (2003) nömrəli ümumi şərhə (4, 42-ci maddələr və 44-cü maddənin 6-cı bəndi) və "Uşaqların hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün dövlət vəsaitlərinin ayrılması" haqqında 19 (2016) nömrəli ümumi şərhə uyğun olaraq (4-cü maddə), Komitə diqqəti yeniyetməlik dövründə uşaqların hüquqlarının həyata keçirilməsinə zəmin yaratmaq üçün iştirakçı dövlətlərin aşağıdakı tədbirləri görmək öhdəliklərinə cəlb edir. Aşağıdakılar da daxil olmaqla, bütün bu cür tədbirlərin işlənilməsində yeniyetmələrin özlərinin təcrübələri və baxışları tam nəzərə alınmalı və ciddi qəbul edilməlidir:

(a) Yeniyetmələrin üzləşdiyi insan hüquqları pozuntularının əsasını təşkil edən struktur əsaslı sosial-iqtisadi səbəbləri aradan qaldırmaq və hökumət nazirlikləri və idarələri arasında əlaqələndirilmiş yanaşmanı təmin etmək üçün yeniyetmələrə xüsusi diqqət yetirməklə, Konvensiyaya əsaslanan hərtərəfli və çoxsahəli milli strategiyalar;

b) Qanunvericilik, siyasət və xidmətlərin hazırlanmasında yeniyetmələrin hüquqlarına hörmət edilməsini təmin etmək üçün icranın monitorinqi;

(c) Komitə, dövlətlərə yeniyetmələrin həyatını daha yaxşı başa düşmək üçün minimum yaş, cins, əlillik, etnik mənsubiyyət və sosial-iqtisadi vəziyyətə görə təsnifləşdirilmiş məlumatların toplanması yolu ilə yeniyetmələrin hüquqlarının həyata keçirilməsində irəliləyişi izləmək üçün vahid göstəricilər üzrə razılığa gəlməyi tövsiyə edir;

(d) Yetərlik, təsirlik, səmərəlilik və bərabərlik prinsiplərinə riayət etməklə, eyni dərəcədə prioritet daşıyan xərc maddələrinə ayırımların tarazlaşdırılması zamanı yeniyetmələrin maraqlarının lazımi dərəcədə nəzərə alınmasını təmin etmək üçün şəffaf büdcə öhdəlikləri;

(e) Yeniyetmələrin inkişaf etməkdə olan qabiliyyətlərini nəzərə olaraq, onlarla işləyə bilmək üçün tələb olunan səriştələrə xüsusi diqqət yetirməklə, yeniyetmələrlə və ya onlar üçün işləyən bütün peşəkar kadrlar üçün Konvensiya və ondan qaynaqlanan öhdəliklərlə bağlı təlim;

(f) Cəmiyyətdən təcrid olunmuş yeniyetmələri əhatə etmək üçün xüsusi səylər göstərməklə, məktəb kurikulumları, kütləvi informasiya vasitələri, o cümlədən rəqəmsal media və ictimai məlumatlandırma materialları kimi vasitələrlə uşaq hüquqları və onların necə həyata keçirilməsi haqqında əlçatan məlumatların yayılması.

VII. "Uşaq" anlayışının tərifı

38. Konvensiya cinsi zəmində hər hansı ayrı-seçkiliyi qadağan edir və qızlar və oğlanlar üçün yaş həddi bərabər olmalıdır.

39. Dövlətlər qanunvericiliyi nəzərdən keçirməli və ya yeniyetmələrin onların həyatlarına təsir edən qərarların qəbulunda daha böyük məsuliyyəti üzərinə götürmək hüququnu tanıyan qanunvericilik aktları qəbul etməlidir. Komitə iştirakçı dövlətlərə müdafiə hüququ, uşağın ali maraqları və yeniyetmələrin inkişaf etməkdə olan qabiliyyətlərinə hörmət prinsiplərinə əməl etməklə, minimum qanuni yaş hədlərini tətbiq etməyi tövsiyə edir. Məsələn, yaş hədləri tibbi xidmət və ya müalicə, övladlığa götürməyə razılıq, ad dəyişmək və ya ailə məhkəmələrinə müraciət etməklə bağlı qərarlar vermək hüququnu tanımalıdır. Bütün hallarda, bu minimum yaşdan aşağı olan və razılıq vermək və ya ondan imtina etmək hüququna dair kifayət qədər anlayış nümayiş etdirə bilən hər hansı uşağın bu hüquqa malik olması tanınmalıdır. Hər hansı tibbi müalicə və ya prosedur üçün valideynin və ya qəyyumun razılığının tələb olunub-olunmamasından asılı olmayaraq yeniyetmənin sərbəst və düşünülmüş razılığı alınmalıdır. Yeniyetmələrin profilaktik və ya təxirəsalınmaz məqsədlərlə cinsi və reproduktiv sağlamlıqla bağlı məhsul və xidmətləri tələb etmək və onlara çıxış əldə etmək hüququna malik olduğuna dair hüquqi prezumpsiyanın tətbiqi də nəzərdən keçirilməlidir. Komitə vurğulayır ki, yaşından asılı olmayaraq, bütün yeniyetmələr istədikləri təqdirdə, valideynlərinin və ya qəyyumlarının razılığı olmadan konfidensial tibbi məsləhət almaq hüququna malikdirlər. Bu hüquq müəyyən tibbi tədbirlərə razılıq vermək hüququndan fərqlidir və buna görə də

ona heç bir yaş məhdudiyəti qoyulmamalıdır.¹⁸

40. Komitə iştirakçı dövlətlərə 18 yaşına çatmamış şəxslərin istismarın və sui-istifadənin bütün formalarından daimi müdafiə hüququ olduğunu tanımaq öhdəliyini xatırladır. O, bir daha təsdiq edir ki, müvafiq risk və zərərin dərəcəsini nəzərə alaraq, nikaha daxil olmaq, silahlı qüvvələrə cəlb olunmaq, təhlükəli və ya istismar xarakterli işlərdə iştirak etmək, alkoqol və tütün məmulatlarının alışı və istehlakı üçün minimum yaş həddi 18 olmalıdır. İştirakçı dövlətlər müdafiə və inkişaf etməkdə olan qabiliyyətlər arasında tarazlığın yaradılması zərurətini nəzərə almalı və qanunla müəyyən edilmiş cinsi yetkinlik yaşını müəyyən edərkən, məqbul minimum yaş müəyyən etməlidirlər. Dövlətlər bir-birinə yaxın yaşda olan yeniyetmələri faktiki olaraq razılığa əsaslanan və istismar xarakteri daşımayan cinsi əlaqəyə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etməkdən çəkinməlidirlər.

VIII. Mülki hüquq və azadlıqlar

Doğumun qeydiyyatı

41. Doğumun qeydiyyatının olmaması yeniyetməlik dövründə əsas xidmətlərdən imtina, vətəndaşlığı sübut edə bilməmək və ya şəxsiyyəti təsdiq edən sənədi ala bilməmək, istismar və ya insan alverinə məruz qalma riskinin artması, cinayət mühakiməsi sistemində və immiqrasiya sistemində zəruri təminatların olmaması və yetkinlik yaşına çatmayanların çağırış əsasında silahlı qüvvələrə göndərilməsi kimi mühüm əlavə problemlərə səbəb ola bilər. Doğuş zamanı və ya ondan dərhal sonra qeydiyyata alınmayan yeniyetmələrə pulsuz olaraq gecikmiş doğum haqqında şəhadətnamə verilməli və vətəndaşlıq vəziyyəti qeydə alınmalıdır.

İfadə azadlığı

42. Konvensiyanın 13-cü maddəsi təsdiq edir ki, uşaqlar ifadə azadlığı hüququna malikdir və bu hüququn həyata keçirilməsinə yalnız 13-cü maddənin 2-ci bəndində göstərilən məhdudiyətlər tətbiq edilə bilər. Valideynlərin və himayəçilərin yeniyetmələrin inkişaf etməkdə olan qabiliyyətlərinə uyğun olaraq, adekvat istiqamətləndirmə təmin etmək vəzifəsi yeniyetmələrin ifadə azadlığı hüququna müdaxilə etməməlidir. Yeniyetmələrin məlumat və ideyalar axtarmaq, almaq və yaymaq və bu cür yayma vasitələrindən, o cümlədən nitq, yazı, işarə

¹⁸ 12 nömrəli ümumi şərh, 101-ci bənd.

dili və şəkil və incəsənət kimi qeyri-verbal ifadələrdən istifadə etmək hüququ vardır. İfadə vasitələrinə, məsələn, kitablar, qəzetlər, broşuralar, plakatlar, bannerlər, elektron və audiovizual media, həmçinin geyim və şəxsi üslub daxildir.

Dini etiqad azadlığı

43. Komitə iştirakçı dövlətləri Konvensiyanın uşağın dini etiqad azadlığı hüququnu vurğulayan və valideynlərin və qəyyumların uşağa onun inkişaf etməkdə olan qabiliyyətlərinə uyğun olaraq istiqamət verməklə bağlı hüquq və vəzifələrini tanıyan 14-cü maddəsinə hər hansı qeyd-şərtləri ləğv etməyə çağırır (həmçinin bax: maddə 5). Başqa sözlə, dini etiqad azadlığı hüququndan valideynlər deyil, uşaq istifadə edir və uşaq yeniyetməlik dövründə seçimlər etməkdə getdikcə daha fəal rol oynadıqca, valideynlərin rolu istər-istəməz zəifləyir. Məktəblərdə və digər müəssisələrdə uşağın dini etiqad azadlığına, o cümlədən dini dərslərdə iştirak etməklə bağlı seçiminə hörmət edilməli və dini etiqad əsasında ayrı-seçkilik qadağan edilməlidir.¹⁹

Birləşmək azadlığı

44. Yeniyetmələr həmyaşıdları ilə getdikcə daha çox vaxt keçirmək istəyirlər və buna ehtiyac duyurlar. Bunun faydaları təkcə sosial xarakter daşımır, həm də uğurlu münasibətlərin, məşğulluğun və cəmiyyətdə iştirakın təməlinə dayanan bacarıqların inkişafına, xüsusən də emosional idarəetmə qabiliyyətinin, mənsubluq hissəsinin, münasibətləri həll etmək kimi bacarıqların və möhkəm etimad və yaxın münasibətlər qurma bacarıqlarının formalaşmasına kömək edir. Həmyaşıdları ilə birləşmək yeniyetmələrin inkişafında mühüm elementdir və onun məktəb və təlim mühitində, istirahət və mədəni fəaliyyətlərdə, sosial, mülki, dini və siyasi iştirak imkanları baxımından dəyəri qəbul edilməlidir.

45. Dövlətlər Konvensiyanın 15-ci maddəsinin 2-ci bəndində göstərilən məhdudiyyətlər nəzərə alınmaqla, o cümlədən qızlar və oğlanlar üçün təhlükəsiz mühitin təmin edilməsi yolu ilə, yeniyetmələrin bütün formalarda birləşmək və dinc toplaşmaq azadlığı hüququna tam riayət olunmasını təmin etməlidirlər. Yeniyetmələr həm məktəb daxilində, həm də məktəbdən kənarında öz assosiasiyalarını, klublarını, təşkilatlarını, parlamentlərini və forumlarını yaratmaq, onlayn şəbəkələr yaratmaq, siyasi partiyalara qoşulmaq, həmkarlar ittifaqlarına qoşulmaq və ya öz həmkarlar ittifaqlarını yaratmaq üçün hüquqi baxımdan tanınmağa ehtiyac duyurlar. Yeniyetmə hüquq müdafiəçiləri, xüsusən

¹⁹ Bax, məsələn, CRC/C/15/Add.194, 32 və 33-cü bəndlər və CRC/C/15/Add.181, 29-30-cu bəndlər

də tez-tez gender zəminində təhdidlərlə və zorakılıqla üzləşən qızların müdafiəsi üçün tədbirlər görülməlidir.

Şəxsi həyatın toxunulmazlığı və məxfilik

46. Yeniyetməlik dövründə şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququnun əhəmiyyəti artır. Komitə, məsələn, konfidensial tibbi məsləhətləşmə, müəssisələrdə yeniyetmələr və onların əşyaları üçün sahə, ailədə və ya digər qayğı mühitində yazışmalar və digər ünsiyyət növləri, cinayət icraatında iştirak edən şəxslərlə təmas kimi məsələlərlə bağlı şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququnun pozulması ilə əlaqədar narahatlığını dəfələrlə ifadə etmişdir.²⁰ Şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququ həm də yeniyetmələrə təhsil, səhiyyə, uşağa qulluq, müdafiə və ədliyyə sistemlərində saxlanılan sənədlərinə çıxış hüququ verir. Bu cür məlumatlar yalnız qanunla müəyyən edilmiş qaydada və yalnız qanunla onu almaq və istifadə etmək səlahiyyətinə malik olan şəxslərə təqdim edilməlidir.²⁰ Dövlətlər yeniyetmələrlə dialoq əsasında, rəqəmsal mühitdə şəxsi qarşılıqlı əlaqə çərçivəsində və kommersiya subyektləri və digərləri tərəfindən məlumatların istifadəsi də daxil olmaqla şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququnun pozulmasını müəyyən etməlidir. Dövlətlər, həmçinin, yeniyetmələrin inkişaf edən qabiliyyətlərinə uyğun olaraq onların şəxsi həyatına və məlumatlarının məxfiliyinə hörməti gücləndirmək və təmin etmək üçün bütün lazımi tədbirləri görməlidirlər.

Məlumat əldə etmək hüququ

47. Məlumatlara çıxış imkanı kütləvi informasiya vasitələrinin bütün formalarını əhatə edir, lakin yeniyetmələr mobil texnologiyalardan getdikcə daha çox istifadə etdiyinə görə, sosial media və rəqəmsal media onların ünsiyyətdə olmaq və məlumat qəbul etmək, yaratmaq və yaymaq üçün əsas vasitəyə çevrildiyi üçün rəqəmsal mühitə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Yeniyetmələr rəqəmsal mühitdən, başqaları ilə yanaşı, öz şəxsiyyətini kəşf etmək, biliklər əldə etmək, iştirak etmək, fikirlərini ifadə etmək, oynamaq, sosiallaşmaq, siyasi fəaliyyət göstərmək və iş imkanları tapmaq üçün istifadə edirlər. Bundan əlavə, internet sağlamlıqla bağlı onlayn məlumatlara, qoruyucu dəstəyə, məsləhət və konsultasiya mənbələrinə çıxış imkanları yaradır və hökumətlər tərəfindən yeniyetmələrlə ünsiyyətdə olmaq və iş aparmaq üçün vasitə kimi istifadə edilə

²⁰ Bax: İnsan Hüquqları üzrə Komitənin şəxsi həyatının toxunulmazlığına dair 16 (1988) nömrəli ümumi şərh, 2-4-cü bəndlər.

bilər. Məqsədəuyğun məlumatların əldə edilməsi bərabərliyə əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir göstərə bilər. 1996 və 2014-cü illərdə KİV üzrə ümumi müzakirə günləri zamanı verilən tövsiyələr yeniyetmələr üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.²¹ Dövlətlər heç bir ayrı-seçkilik olmadan bütün yeniyetmələrin müxtəlif media vasitələrinə çıxışını təmin etmək və başqa vasitələrlə yanaşı əlilliyi olan yeniyetmələr üçün əlçatan formatları təşviq etməklə rəqəmsal vətəndaşlığa bərabər çıxışı dəstəkləmək və təşviq etmək üçün tədbirlər görməlidir. Yeniyetmələrin rəqəmsal bacarıqlarını, informasiya, elektron media və sosial savadlılıq bacarıqlarını inkişaf etdirmələrini təmin etmək üçün əsas kurikulumların tərkib hissəsi kimi təlim və dəstək təmin edilməlidir.²²

48. Rəqəmsal mühit, həmçinin yeniyetmələri onlayn dələduzluq, zorakılıq və nifrət nitqi, qızlara və lezbiyan, gey, biseksual, transseksual və interseks yeniyetmələrə qarşı seksist ifadələr, kiber zorakılıq, cinsi istismar məqsədilə etibar qazanmaq, insan alveri və uşaq pornoqrafiyası, həddindən artıq seksuallaşdırma və silahlı və ekstremist qruplar tərəfindən hədəf alınma kimi risklərə məruz qoya bilər. Lakin bu, yeniyetmələrin rəqəmsal mühitə çıxışını məhdudlaşdırmamalıdır. Əvəzində, hərtərəfli strategiyalar, o cümlədən onların təhlükəsizliyini təmin etmək üçün strategiyalar və onlayn risklər haqqında rəqəmsal məlumatlılığın artırılması, onlayn zorakılığın aradan qaldırılmasına və cəzasızlıqla mübarizəyə yönələn qanunvericiliyin və hüquq-mühafizə mexanizmlərinin gücləndirilməsi və valideynlərin və uşaqlarla işləyən mütəxəssislərin təlimi vasitəsilə onların təhlükəsizliyi yaxşılaşdırılmalıdır. Dövlətlər başqa vasitələrlə yanaşı, həmyaşıdlar vasitəsilə mentorluqdan da istifadə edərək, onlayn təhlükəsizliyin təkmilləşdirilməsinə yönələn təşəbbüslərin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində yeniyetmələrin fəal iştirakını təmin etməyə çağırılır. Profilaktika və müdafiə sahəsində texnoloji həllərin işlənilib hazırlanmasına, həmçinin yardım və dəstəyə çıxışın təmin edilməsinə investisiyalar lazımdır. Dövlətlər biznes subyektlərindən elektron mediadan və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə ilə əlaqədar uşaq hüquqlarına qarşı meydana çıxan risklərin təsirini müəyyən etmək, önləmək və yumşaltmaq üçün uşaq hüquqları ilə bağlı lazımı ehtiyatlılıq tədbirləri görməyi tələb etməyə təşviq edilir.

²¹ 2014-cü ildəki müzakirə üçün bax: www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRC/Discussions/2014/DGD_report.pdf; for 1996 discussion, see www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRC/Discussions/Recommendations/Recommendations1996.pdf.

²² Bax: www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRC/Discussions/2014/DGD_report.pdf, 95-ci bənd.

IX. Uşaqlara qarşı zorakılıq

Zorakılığın bütün formalarından müdafiə

49. Komitə "Uşağın zorakılığın bütün formalarından azad olmaq hüququ haqqında" 13 (2011) nömrəli və "Zərərli təcrübələr haqqında" 18 (2014) nömrəli ümumi şərtlərdə zorakılığın bütün formalarına son qoymaq və bütün zərərli təcrübələri dəyişmək və aradan qaldırmaq üçün kompleks qanunverici, inzibati, sosial və təhsil tədbirləri, o cümlədən bütün mühitlərdə cismani cəzanın hüquqi şəkildə qadağan olunmasına dair təqdim olunan tövsiyələri iştirakçı dövlətlərin diqqətinə çatdırır. İştirakçı dövlətlər profilaktika və reabilitasiya üzrə institusional proqramların genişləndirilməsi və yeniyetmə qurbanların sosial reintegrasiyası üçün daha çox imkanlar yaratmalıdırlar. Komitə qabaqlayıcı strategiyaların və zorakılıq qurbanları üçün qoruyucu cavab tədbirlərinin hazırlanmasına yeniyetmələrin cəlb edilməsinin zəruriliyini vurğulayır.

X. Ailə mühiti və alternativ qayğı

Valideyn və himayəçilərə dəstək

50. Uşaqların təhlükəsizliyinin, emosional sabitliyinin, həvəsləndirilməsinin və müdafiəsinin təmin edilməsində valideynlərin və himayəçilərin rolu bütün yeniyetməlik dövründə mühüm olaraq qalır. Komitə vurğulayır ki, dövlətlərin Konvensiyanın 18-ci maddəsinin 2-ci və 3-cü bəndlərində qeyd olunduğu kimi, valideynlərə və himayəçilərə adekvat yardım göstərmək və 27-ci maddənin 2-ci bəndinə uyğun olaraq optimal inkişaf üçün zəruri olan dəstək və yaşayış şəraitinin təmin edilməsində valideynlərə kömək etmək öhdəliyi yeniyetmələrin valideynlərinə eyni dərəcədə şamil edilir. Bu cür dəstək yeniyetmələrin hüquqlarını və inkişaf edən bacarıqlarını və onların öz həyatlarına artan töhfələrini lazımi qaydada nəzərə almalıdır. Dövlətlər, ənənəvi dəyərlər adı altında törədilən zorakılığa dözümlü yanaşmamalı və ya bunu qəbul etməməli, ailə münasibətlərində qeyri-bərabərliyi möhkəmləndirməməli və bununla da yeniyetmələri öz əsas hüquqlarını həyata keçirmək imkanından məhrum etməməlidir.²³

51. Komitə iştirakçı dövlətlərin diqqətini yeniyetmələrin yaşadıkları, rəqəmsal dövr və qloballaşma ilə xarakterizə olunan mühitlə onların valideynlərinin və ya

²³ Bax: A/HRC/32/32.

himayəçilərinin böyüdükləri mühit arasındakı getdikcə artan fərqlərə çəkir. Yeniyetmələr istər-istəməz, valideyn və ya icma dəyərləri ilə tənzimlənməyən global kommərasiya dünyası ilə birbaşa təmasda olur və ondan təsirlənirlər ki, bu da nəsilərarası anlaşmaya mane ola bilər. Bu dəyişən kontekst valideynlər və himayəçilər üçün yeniyetmələrlə effektiv ünsiyyət qurmağı və onların həyatlarının cari reallıqlarını əks etdirən bir formada onları istiqamətləndirməyi və qorumağı çətinləşdirir. Komitə yeniyetmələr və onların valideynləri və himayəçiləri ilə onların təcrübələri baxımından nəsilərarası boşluqların aradan qaldırılması üçün lazım olan təlimat, yardım, təlim və dəstəyin xarakteri ilə bağlı araşdırma aparmağı iştirakçı dövlətlərə tövsiyə edir.

Alternativ qayğı mühitində olan yeniyetmələr

52. Yeniyetmələrin uzunmüddətli qayğı təmin edən iri müəssisələrə, eləcə də daha az dərəcədə olsa da, himayədar qayğı və kiçik qrup əsaslı qayğı kimi digər alternativ qayğı müəssisələrinə yerləşdirilməsinin mənfi təsirlərinə dair güclü sübutlar mövcuddur. Bu yeniyetmələr daha aşağı təhsil göstəriciləri, sosial xidmətlərdən asılılıq və evsizlik, həbs, arzuolunmaz hamiləlik, erkən valideynlik, narkomaniya, özünə zərər vermə və intihar riskinin artması ilə xarakterizə olunur. Alternativ qayğı mühitində yaşayan yeniyetmələrdən adətən 16-18 yaşlarında müəssisəni tərk etmək tələb olunur və onlar cinsi istismar və sui-istifadə, insan alveri və zorakılıq vəziyyətlərinə qarşı xüsusilə həssasdırlar, çünki onlar dəstək və ya müdafiə sistemləri ilə əhatə olunmurlar və onların özlərini müdafiə etmək üçün bacarıq və səriştələrə yiyələnmək imkanları yoxdur. Əlilliyi olan yeniyetmələr çox vaxt icma həyatında iştirak imkanlarından məhrum edilir və böyüklər üçün olan müəssisələrə köçürürlər. Burada isə onların hüquqlarının davamlı pozulması riski artır.

53. Dövlətlər alternativ qayğı mühitində yaşayan yeniyetmələri dəstəkləmək üçün güclü öhdəlik götürməli və bu məqsədlə daha çox vəsait ayırmalıdırlar. Himayədar ailələrə və kiçik evlərə üstünlüyün verilməsi ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə, yeniyetmələrin fərdi vəziyyətlərinin müntəzəm təhlili, onların təhsilinə dəstək, onlara təsir edən proseslərdə real söz sahibi olmaları və çoxsaylı yerdəyişmələrin önənməsi üçün zəruri tədbirlərlə tamamlanmalıdır. Komitə, dövlətləri müəssisələrə yerləşdirmənin yalnız son vasitə kimi istifadə olunmasını təmin etməyə və müəssisələrdə yaşayan bütün uşaqların başqa vasitələrlə yanaşı, konfidensial şikayət mexanizmlərinə və ədalət mühakiməsinə çıxışını təmin etməklə, onların adekvat şəkildə müdafiə olunmasını təmin etməyə çağırır. Dövlətlər həmçinin alternativ qayğı mühitində yaşayan yeniyetmələrin

müstəqilliyini dəstəkləmək və həyat perspektivlərini yaxşılaşdırmaq üçün addımlar atmalı və artıq bu cür qayğıya ehtiyac duymayacaq qədər böyüdükcə, qarşılaşdıqları xüsusi həssaslıqları və zəiflikləri aradan qaldırmalıdırlar.

54. Alternativ qayğı mühitindən ayrılan yeniyetmələrin belə bir keçidə hazırlaşmaq, məşğulluq və mənzil təminatı və psixoloji dəstəyə çıxış əldə etmək, onların ali maraqlarına uyğun olduqda ailələri ilə birlikdə reabilitasiya proqramlarında iştirak etmək və "Uşaqlara alternativ qayğıya dair rəhbər qaydalar" a uyğun olaraq sistemləri tərk etdikdən sonra xidmətlərdən istifadə etmək üçün dəstəyə ehtiyacı var.²⁴

Yeniyetmələrin başçılıq etdiyi ailələr

55. Yeniyetmələrin əhəmiyyətli bir hissəsi ya özləri valideyn olduqlarına, ya da valideynlərinin öldüyünə, itkin düşdüyünə və ya olmadığına görə ailələrinin əsas himayəçiləri kimi çıxış edirlər. Konvensiyanın 24 və 27-ci maddələrinin tələbinə görə, yeniyetmə valideynlər və himayəçilərin məsuliyyət daşdıqları uşaqlar qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirmələrinə kömək etmək üçün onlar uşaqların sağlamlığı, qidalanması və ana südü ilə qidalandırma ilə bağlı əsas biliklərlə və zəruri hallarda ərzaq, geyim və mənzil təminatı ilə bağlı maddi yardımla təmin edilməlidir. Yeniyetmə himayəçilərin təhsil, oyun və iştirak hüquqlarını həyata keçirmələri üçün əlavə dəstəyə ehtiyacları var. Xüsusilə, dövlətlər həyat dövrünün əsas mərhələlərində sosial müdafiə tədbirləri icra etməli və yeniyetmə himayəçilərin xüsusi ehtiyaclarının ödənilməsinə təmin etməlidirlər.

XI. Əsas səhiyyə xidmətləri və sosial təminat

Səhiyyə

56. Səhiyyə xidmətləri nadir hallarda yeniyetmələrin xüsusi sağlamlıq ehtiyaclarını ödəyə biləcək formada qurulur. Bu problem demoqrafik və epidemioloji məlumatların və yaşa, cinsə və əlilliyə görə təsnifləşdirilmiş statistik məlumatların olmaması ilə daha da kəskinləşir. Yeniyetmələr yardım üçün müraciət etdikdə çox vaxt hüquqi və maliyyə xarakterli maneələr, səhiyyə işçiləri

²⁴ Baş Assambleyanın 64/142 sayılı qətnaməsi, Əlavə Bax: Uşaq Hüquqları üzrə Komitənin 9 nömrəli ümumi şərh

tərəfindən yol verilən ayrı-seçkilik, məxfiliyin və hörmətin olmaması, zorakılıq və kobud rəftar, qınayıcı rəftar və qərəzli münasibətlərlə üzləşirlər.

57. Yeniyetmələrin sağlamlıq göstəriciləri əsasən fərd, həmyaşıdlar, ailə, məktəb, icma və cəmiyyət səviyyələrində davranış və fəaliyyətin də təsir etdiyi, müəyyənədicə sosial-iqtisadi faktorların və struktur əsaslı bərabərsizliklərin nəticəsidir. Müvafiq olaraq, iştirakçı dövlətlər yeniyetmələrlə əməkdaşlıq şəraitində və bir çox maraqlı tərəflərin iştirakı ilə, gələcəkdə hazırlanacaq kompleks səhiyyə siyasətləri, proqramları və ictimai səhiyyə strategiyalarının təməli kimi, yeniyetmələrin sağlamlıq problemlərinin xarakteri və miqyasını və onların xidmətlərə çıxış zamanı üzləşdikləri maneələri hərtərəfli nəzərdən keçirməlidirlər.

58. İntihar, özünə zərərvermə, qidalanma pozuntuları və depressiya kimi psixi sağlamlıq problemləri və psixososial problemlər yeniyetmələr, xüsusilə həssas qruplara daxil olanlar arasında sağlamlığın pisləşməsi, xəstələnmə və ölüm hallarının əsas səbəbləridir.²⁵ Bu cür problemlər genetik, bioloji, şəxsiyyət və ətraf mühitlə bağlı səbəblərin mürəkkəb qarşılıqlı təsirindən yaranır və məsələn, münəqişə, yerdəyişmə, ayrı-seçkilik, bullinq və sosial təcrid təcrübələri, həmçinin xarici görünüşünə inam və "mükəmməllik" mədəniyyəti ilə əlaqədar daha da kəskinləşir. Dözümlülüyün artmasına, sağlam inkişafa və psixi xəstəliklərdən qorunmağa kömək edə biləcək amillərə əsas böyükklərlə güclü əlaqələr və onların dəstəyi, müsbət rol modelləri, adekvat yaşayış səviyyəsi, keyfiyyətli orta təhsilə çıxış, zorakılıq və ayrı-seçkilikdən azad olmaq, habelə hadisələrə təsir etmək və qərar qəbul etmək üçün imkanlar, psixi sağlamlıq haqqında məlumatlılıq, problemləri həll etmək və çətinliklərin öhdəsindən gəlmək bacarıqları və təhlükəsiz və sağlam yerli mühitlərin mövcudluğu daxildir. Komitə vurğulayır ki, dövlətlər həddindən artıq tibbişlədirmə və tibb müəssisələrinə yeləşdirmədən daha çox ictimai sağlamlıq və psixososial dəstəyə əsaslanan yanaşma tətbiq etməlidirlər. Valideynlər, həmyaşıdlar, daha geniş tərkibdə ailə və məktəbləri əhatə edən, yeniyetmələrin psixi sağlamlığının qorunması üzrə kompleks sistemlər çərçivəsində hərtərəfli, çoxsahəli cavab tədbirləri, eləcə də təlim keçmiş işçilərin dəstəyi və köməyi lazımdır.²⁶

59. Komitə, dövlətləri yeniyetmələr üçün gender və cinsi ifadə aspektlərini nəzərə alan hərtərəfli cinsi və reproduktiv sağlamlıq siyasətləri qəbul etməyə

²⁵ Bax: "Uşağın əldə edilə bilən ən yüksək sağlamlıq standartından istifadə hüququ haqqında" 15 (2013) nömrəli ümumi şərh, 38-ci bənd.

²⁶ Bax: A/HRC/32/32.

çağırır, eyni zamanda yeniyetmələrin bu cür məlumatlara, mallara və xidmətlərə xidmətlərə çıxışın olmaması nəticəsində yeniyetmə qızlar ölüm və ya hamiləlik çıxışının qeyri-bərabərliyinin ayrı-seçkiliyə bərabər olduğunu vurğulayır.²⁷ Bu cür və doğuşla bağlı ağır və ya daimi xəsarətlərdən əziyyət çəkmə riski ən yüksək olan qrupa çevrilir. Bütün yeniyetmələr pulsuz, məxfi, yeniyetmələr üçün uyğun və ayrı-seçkiliyə yol verməyən cinsi və reproduktiv sağlamlıq xidmətlərindən, ailə planlaşdırılması, kontrasepsiya, o cümlədən təxirəsalınmaz kontrasepsiya, profilaktika, cinsi yolla ötürülən xəstəliklərin müalicəsi və qulluğu, konsultasiya, konsepsiyaya qədər tibbi nəzarət, ana sağlamlığı üzrə xidmətlər və menstrual gigiyena ilə bağlı məlumat və maarifləndirmə imkanlarına həm onlayn, həm də birbaşa fiziki çıxış əldə etməlidirlər.

60. Cinsi və reproduktiv sağlamlıq və hüquqlarla bağlı məhsul, məlumat və məsləhət xidmətlərinə çıxış üçün üçüncü şəxslərin razılığı və ya icazə tələbləri kimi heç bir maneə olmamalıdır. Bundan əlavə, bu cür xidmətlərə çıxış əldə etmək üçün, məsələn, yeniyetmə qızların, əlilliyi olan qızların və lezbiyan, gey, biseksual, transseksual və interseks yeniyetmələrin üzləşdiyi qınayıcı rəftar və qorxu kimi maneələri aradan qaldırmaq üçün xüsusi səylər göstərməlidir. Komitə, dövlətləri qızların təhlükəsiz abort və abortdan sonrakı qulluq xidmətlərinə çıxışını təmin etmək üçün aborta görə cinayət məsuliyyətini ləğv etməyə, hamilə yeniyetmələrin ali maraqlarını təmin etmək üçün qanunvericiliyə yenidən baxmağa və qərarlar qəbul edərkən onların fikirlərinin həmişə dinlənilməsinə və abortla bağlı qərarlarda nəzərə alınmasını təmin etməyə çağırır.

61. Elmi sübutlara və insan hüquqları standartlarına əsaslanan və yeniyetmələrin iştirakı ilə hazırlanmış yaşa uyğun, hərtərəfli və inklüziv cinsi və reproduktiv sağlamlıq təhsili icbari məktəb kurikulumuna daxil edilməli və məktəbdən kənar qalan yeniyetmələrə də çatdırılmalıdır. Gender bərabərliyi, cinsi müxtəliflik, cinsi və reproduktiv sağlamlıq, məsuliyyətli valideynlik və cinsi davranış və zorakılığın qarşısının alınması sahələrində hüquqların təmin edilməsinə, həmçinin erkən hamiləlik və cinsi yolla ötürülən infeksiyaların qarşısının alınmasına diqqət yetirilməlidir. Məlumatların bütün yeniyetmələr, xüsusən də əlilliyi olan yeniyetmələr üçün əlçatan olmasını təmin etmək üçün məlumat alternativ formatlarda mövcud olmalıdır.

²⁷ Bax: İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarda ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi haqqında 20 (2009) nömrəli ümumi şərh, 29-cu bənd.

İİV/QİÇS

62. Yeniyetmələr, QİÇS-lə əlaqəli ölüm səviyyəsinin artmaqda olduğu yeganə yaş qrupunu təmsil edir.²⁸ Yeniyetmələr retrovirus əleyhinə müalicəyə qoşulmaq və onu davam etdirməkdə maneələrlə üzləşə bilər. İİV-lə əlaqəli xidmətlərdən istifadə üçün qəyyumun razılığının tələb olunması, məlumatların açıqlanması və qınayıcı rəftar bu maneələrdən bəziləridir. Yeniyetmə qızlar qeyri-mütənasib dərəcədə təsirlənir və yeni yoluxmaların üçdə ikisi onların payına düşür. Lezbiyan, gey, biseksual və transseksual yeniyetmələrin, pul, mal və ya güzəştlər üçün cinsi əlaqədə olan yeniyetmələrin və inyeksion narkotik istifadəçiləri olan yeniyetmələrin də İİV-ə yoluxma riski daha yüksəkdir.

63. Komitə, dövlətləri yeniyetmələrin real həyat şəraitlərindəki fərqliliyi qəbul etməyə və onların məxfi İİV analizi və məsləhət xidmətlərinə çıxışını, habelə yeniyetmələrin şəxsi həyatın toxunulmazlığı və ayırı-seçkiliyə məruz qalmama hüquqlarına tam hörmət edən ixtisaslı kadrlar tərəfindən həyata keçirilən İİV üzrə sübutlara əsaslanan profilaktiki və müalicə proqramlarına çıxış imkanlarını təmin etməyə çağırır. Səhiyyə xidmətlərinə aşağıdakılar daxil olmalıdır: İİV-lə əlaqəli məlumatlandırma, analiz və diaqnostika; kontrasepsiya və prezervativlərdən istifadə haqqında məlumatlandırma; qulluq və müalicə, o cümlədən retrovirus əleyhinə və digər dərman vasitələri və İİV/QİÇS üzrə qulluq və müalicə üçün müvafiq texnologiyalar; düzgün bəslənmə ilə bağlı məsləhətlər; mənəvi və psixososial dəstəyin təmin edilməsi; ailə, icma və ev əsaslı qulluq. İİV infeksiyasının qədsiz şəkildə ötürülməsinə və fərdin İİV statusunun açıqlanmamasına görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edən İİV-lə bağlı qanunvericiliyin yenidən nəzərdən keçirilməsinə diqqət yetirilməlidir.

Yeniyetmələr arasında narkotik vasitələrdən istifadə

64. Yeniyetmələrin narkotik vasitələrdən istifadəyə başlama ehtimalı daha yüksəkdir və narkotiklərlə əlaqəli zərər riski böyüklərə nisbətən daha yüksəkdir və yeniyetməlik dövründə başlanan narkotik istifadəsi asılılığa daha çox səbəb olur. Narkotiklərlə əlaqəli zərərə məruz qalma riski ən yüksək olan yeniyetmələrə küçə mühitində olan, məktəbdən kənar qalan, travmatik hadisəyə məruz qalmış, ailəsi dağılmış və ya zorakılığa məruz qalmış, narkotik asılılığı ilə mübarizə aparan ailələrdə yaşayan yeniyetmələr daxildir. İştirakçı dövlətlər yeniyetmələri narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qeyri-qanuni istifadəsindən qorumaq öhdəliyi daşıyırlar. İştirakçı dövlətlər yeniyetmələrin bu maddələrdən,

²⁸ Bax: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/112750/1/WHO_FWC_MCA_14.05_eng.pdf?ua=1

o cümlədən tütündən, alkoqoldan və həlledicilərdən istifadə ilə əlaqəli sağlamlıq hüquqlarını təmin etməli və ayrı-seçkiliyə yol vermədən və kifayət qədər büdcə ayırmaqla narkotiklərdən asılılığın qarşısının alınması, zərərin azaldılması və effektiv müalicəsi üçün xidmətlər yaratmalıdırlar. Yeniyetmələrə münasibətdə narkomaniyaya nəzarət üçün cəzalandırıcı və ya repressiv siyasətə alternativlər müsbət qarşılır. ²⁹ Yeniyetmələr həmçinin, narkotik vasitələrdən istifadənin zərərlərinin qarşısını almaq və minimuma endirmək üçün elmi sübutlara əsaslanan dəqiq və obyektiv məlumatlarla təmin edilməlidir.

Xəsarətlər və təhlükəsiz mühit

65. Yeniyetmələr arasında ölüm və əlilliyin ən çox yayılmış səbəblərindən biri bədbəxt hadisələr və ya zorakılıq nəticəsində yaranan xəsarətlərdir. Bədbəxt hadisə nəticəsində yaranan xəsarətlərin əksəriyyəti yol-nəqliyyat hadisələri, suda boğulma, yanıqlar, yıxılma və zəhərlənmələrdən qaynaqlanır. Riskin azaldılması üçün iştirakçı dövlətlər çoxsahəli strategiyalar hazırlamalıdır. Bura aşağıdakılar daxildir: fərdi mühafizə vasitələrindən istifadəni tələb edən qanunvericilik; avtomobilin sərxoş vəziyyətdə idarə olunması və sürücülük vəsiqəsi ilə bağlı qaydalar; təhsil, bacarıqların inkişafı, davranış dəyişikliyi üzrə proqramlar; ətraf mühitə uyğunlaşma tədbirləri; xəsarət alanlar üçün qulluq və reabilitasiya xidmətlərinin təmin olunması.

Adekvat yaşayış səviyyəsi

66. Yoxsulluq yeniyetməlik dövründə dərin təsirlər göstərir və bu təsirlər bəzən həddindən artıq stresə, güvənsizliyə və sosial və siyasi təcridə səbəb ola bilər. İqtisadi çətinliklə əlaqədar yeniyetmələrin üzərinə qoyulan və ya onların özləri tərəfindən qəbul edilən davranışlara məktəbi tərk etmək, uşaq nikahı və ya məcburi nikaha cəlb edilmək, cinsi istismara, insan alverinə, təhlükəli və ya istismar xarakterli işlərə və ya təhsilə mane olan işə cəlb olunmaq, quldur dəstənin üzvü olmaq, qeyri-nizami qoşunlara cəlb olunmaq və miqrasiya daxil ola bilər.

67. Komitə dövlətlərə hər bir uşağın fiziki, əqli, mənəvi, əxlaqi və sosial inkişaf üçün adekvat yaşayış səviyyəsi hüququnu xatırladır və yeniyetmələri və onların ailələrini əsas gəlirin sabitliyi, iqtisadi sarsıntılardan və uzunmüddətli iqtisadi böhranlardan müdafiə və sosial xidmətlərə çıxışla təmin edən minimum sosial təminat səviyyələrini həyata keçirməyə çağırır.

²⁹ Bax: A/HRC/32/32.

XII. Təhsil, istirahət və mədəni fəaliyyət

Təhsil

68. Universal, keyfiyyətli və inklüziv təhsil və peşə hazırlığı hüququnun təmin edilməsi dövlətlərin yeniyetmələrin cari və uzunmüddətli inkişafını təmin etmək üçün ən mühüm siyasi sərəmayəsidir və xüsusilə orta təhsilin onlara müsbət təsir göstərdiyinə dair sübutlar artmaqdadır.³⁰ Komitə, dövlətləri təxirəsalınmaz məsələ kimi, orta təhsili hamı üçün geniş şəkildə əlçatan etməyə və bütün məqsədəuyğun vasitələrdən istifadə edərək, ali təhsili potensialdan asılı olaraq hamı üçün əlçatan etməyə təşviq edilir.

69. Komitə bir çox dövlətlərin qızların və oğlanların məktəbə qəbulunda bərabərliyə nail olmaq və qızları ibtidai təhsili başa vurduqdan sonra məktəbdə saxlamaq baxımından üzləşdiyi çətinliklərdən dərin narahatdır. Konvensiyanın 2, 6 və 28-ci maddələrinə əməl etmək üçün zəruri olan qızların orta təhsilinə sərəmayə qoymaq öhdəliyi, həmçinin qızları uşaq nikahı və məcburi nikahdan, cinsi istismardan və erkən hamiləlikdən qorumağa xidmət edir və qızların və onların uşaqlarının gələcək iqtisadi potensialının qurulmasına böyük töhfə verir. Müsbət gender münasibətlərini və sosial normaları təşviq edən, cinsi və gender əsaslı zorakılığın aradan qaldırılmasına (o cümlədən məktəblərdə) yönələn və qızların qarşısındakı hüquqi, siyasi, mədəni, iqtisadi və sosial maneələrin aradan qaldırılması üçün müsbət rol modellərini, ailə dəstəyini və qadınların iqtisadi səlahiyyətlərini artırılmasını təşviq edən strategiyalara da sərəmayə qoyulmalıdır. Bundan əlavə, dövlətlər getdikcə daha çox oğlanların məktəbə getmədiyini və məktəbdə qalmadığını qəbul etməli, bunun səbəblərini müəyyən etməli və oğlanların təhsildə iştirakının davamlılığını dəstəkləmək üçün müvafiq tədbirlər görməlidir.

70. Komitə sosial təcrid vəziyyətində olan və orta təhsilə keçid etmək imkanı verilməyən yeniyetmələrin sayını narahatlıqla qeyd edir. Bu qrupa aşağıdakılar daxildir: yoxsulluq şəraitində yaşayan yeniyetmələr; lezbiyan, gey, biseksual, transseksual və interseks yeniyetmələr; azlıqlara mənsub olan yeniyetmələr; psixososial, duyğu və ya fiziki məhdudiyətləri olan yeniyetmələr; miqrasiya prosesində olan yeniyetmələr; silahlı münaqişə və ya təbii fəlakət vəziyyətində olan yeniyetmələr; və küçə mühitində olan yeniyetmələr və ya işləyən yeniyetmələr. Başqa vasitələrlə yanaşı, pul transfertləri proqramlarının

³⁰ Bax: www.unicef.org/adolescence/files/SOWC_2011_Main_Report_EN_02092011.pdf.

yaradılması, azlıqlara və yerli mədəniyyətlərə və bütün dini icmalardan olan uşaqlara hörmət edilməsi, əlilliyi olan uşaqlar üçün inklüziv təhsilin təşviqi, təhsil sistemi daxilində bullinq və ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə və qaçqın düşərgələrində təhsilin təmin edilməsi yolu ilə, sosial təcrid vəziyyətində olan qrupların təhsilə çıxış baxımından ayrı-seçkiliyə məruz qalmasına son qoymaq üçün fəal tədbirlərə ehtiyac duyulur.

71. Məktəbi erkən tərk edərək, savadsız qalan və ya hər hansı kvalifikasiya əldə etməyən yeniyetmələrin sayının böyük olduğunu nəzərə alaraq, yeniyetmələrə onların məktəbdə iştirakının davam etməsinə imkan verməyən maneələr barədə məsləhətlərin verilməsi üçün səylər göstərilməlidir. Komitə aşağıdakı amillərin bu problemə töhfə verdiyini müşahidə etmişdir: təhsil haqları və əlaqədar xərclər; ailənin yoxsulluğu və adekvat sosial müdafiə sistemlərinin, o cümlədən adekvat tibbi sığortanın olmaması; qızlar üçün lazımı və təhlükəsiz sanitariya şəraitinin olmaması; hamilə qızların və yeniyetmə anaların kənarlaşdırılması; qəddar, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan cəzaların davamlı tətbiqi; məktəblərdə cinsi qısnamanın aradan qaldırılması üçün təsirli tədbirlərin olmaması; qızların cinsi istismarı; qızların inklüziv qəbulu və onların təhlükəsizliyi üçün əlverişli olmayan mühitlər; tədris prosesinə qəbul edilməz pedaqoji yanaşmalar; köhnəlmiş və ya qeyri-aktual kurikulumlar; şagirdləri müstəqil öyrənmə prosesinə cəlb edə bilməmək; və bullinq. Bundan əlavə, məktəblərdə yeniyetmələrin çox vaxt iş və/yaxud ailə öhdəliklərini təhsilləri ilə tarazlaşdırmaq üçün tələb olunan sərbəstlik yoxdur, belə olduqda isə, onlar məktəb xərclərini qarşılamağa davam edə bilmirlər. Konvensiyanın 28-ci maddəsinin 1-ci bəndinin "e" yarım bəndinə və 3-cü Dayanıqlı İnkişaf Məqsədinə uyğun olaraq, dövlətlər bütün bu amilləri aradan qaldırmaq və məktəbə qəbulu və davamiyyəti artırmaq, məktəbi erkən tərk etmə hallarını azaltmaq və təhsili yarımçıq qoyanların təhsili başa çatdırmaları üçün imkanlar yaratmaq üçün hərtərəfli və fəal tədbirlər görməlidirlər.

72. Komitə diqqəti "Təhsilin məqsədləri haqqında" 1 (2001) nömrəli ümumi şərhə cəlb edir. Bu şərhə Komitə təhsilin uşaqların maraq və ehtiyaclarını nəzərə almasının və onların qarşısında yeni imkanlar yaratmasının zəruriliyini qeyd edir və daha geniş əməkdaşlığa və uşaqların iştirakına əsaslanan pedaqoji yanaşmanın vacibliyi vurğulayır.³¹ Orta məktəb kurikulumları yeniyetmələri fəal iştiraka hazırlamaq, insan hüquqlarına və əsas azadlıqlarına hörməti inkişaf

³¹ Bax: Uşaq Hüquqları üzrə Komitənin "Təhsilin məqsədləri haqqında" 1 (2001) nömrəli ümumi şərh, 2-ci bənd.

etdirmək, vətəndaş cəmiyyətinin iştirakını təşviq etmək və yeniyetmələri azad cəmiyyətdə məsuliyyətli həyat sürməyə hazırlamaq üçün müvafiq şəkildə tərtib edilməlidir. Yeniyetmələrin potensialını maksimum inkişaf etdirmək və onları məktəbdə saxlamaq məqsədilə, təlim mühitlərinin yeniyetmələrin öyrənmə qabiliyyətindən, onların öz həmyaşdqları ilə işləməyə və hüquq və imkanlarının artırılmasına maraqlı olmasından maksimum yararlanmasını və əsas diqqətin təcrübi öyrənmə, tədqiqat və sosial normaların müəyyən edilməsinə yönəldilməsini təmin etmək üçün təlim mühitlərinin necə qurulduğuna nəzər yetirilməlidir.

Təhsildən peşə hazırlığına və/yaxud layiqli əməyə keçid

73. Əhəmiyyətli sayda yeniyetmələrin təhsildən, peşə hazırlığından və məşğulluqdan kənar qalması yetkinlik yaşına çatdıqda qeyri-mütənasib səviyyədə işsizlik, natamam məşğulluq və istismar səviyyəsi ilə nəticələnir. Komitə, dövlətləri layiqli əməyə keçidi asanlaşdırmaq üçün başqa vasitələrlə yanaşı, təhsil və əmək qanunvericiliyi arasında uzlaşmanın təmin edilməsi yolu ilə, məktəbdən kənar qalan yeniyetmələrə onların yaşa uyğun dəstək göstərməyə və onların gələcək məşğulluğunu təşviq etmək üçün siyasətlər qəbul etməyə çağırır.³² 28-ci maddənin 1-ci bəndinin "d" yarımbəndinə uyğun olaraq, dövlətlər təhsil və peşə hazırlığı sahəsində məlumat və materialların yeniyetmələr üçün əlçatan olmasını təmin etməlidirlər.

74. Həm formal, həm də qeyri-formal təhsil və təlim bugünkü əmək bazarında tələb olunan 21-ci əsrin bacarıqlarının³³ formalaşdırılmasına yönəlməlidir. Bura aşağıdakılar daxildir: kommunikativ bacarıqların və ötürülə bilən bacarıqların təhsil proqramlarına daxil edilməsi; təcrübə və ya praktiki təlim imkanlarının genişləndirilməsi; əmək bazarında olan tələbat əsasında peşə hazırlığının inkişafı; sahibkarlığın inkişafı, təcrübə və istehsal praktikası üçün dövlət və özəl sektor arasında tərəfdaşlıq əlaqələrinin qurulması; elmi və peşə hazırlığı imkanları ilə bağlı tövsiyələr vermək. Dövlətlər məşğulluq hüquqları, o cümlədən həmkarlar ittifaqlarına və peşəkar birliklərə üzvlüklə bağlı hüquqlar haqqında məlumat yaymalıdırlar.

³² Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin 8.6-cı hədəfi "gənclər"lə (15-24 yaşlı yeniyetmələr) bağlıdır. Bax: Baş Assambleyanın 70/1 sayılı qətnaməsi

³³ "21-ci əsr bacarıqları" termini pedaqoqların, təhsil islahatçıların, ali təhsil müəssisələrinin müəllimlərinin, işəgötürənlərin və başqalarının müasir dünyada uğur qazanmaq üçün təhsil proqramlarında və müasir karyera və iş yerləri üçün kritik olduğuna inandıqları geniş spektrli bilik, bacarıq, vərdiş və xüsusiyyətləri ehtiva edir.

Asudə vaxt, əyləncə və yaradıcılıq

75. Yeniyetmələrin istirahət və asudə vaxtını keçirmək, onlayn və oflayn oyunlarda, istirahət və yaradıcılıq fəaliyyətlərində sərbəst iştirak etmək hüquqları onların öz şəxsiyyətini kəşf etməsində əsas rol oynayır və öz mədəniyyətlərini araşdırmaq, yeni incəsənət formaları yaratmaq, münasibətlər qurmaq və inkişaf etmək imkanı verir. Asudə vaxt, əyləncə və yaradıcılıq yeniyetmələrə insan ləyaqəti, optimal inkişaf, ifadə azadlığı, iştirak və şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüquqlarının əsasını təşkil edən unikalıq hissi verir. Komitə təəssüflə qeyd edir ki, yeniyetməlik dövründə, xüsusən də qızlar üçün bu hüquqlara çox vaxt etinasız yanaşılır. İctimai yerlərdə yeniyetmələrə qarşı qorxu və düşmənçilik mühiti, həmçinin yeniyetmələrin maraqlarını nəzərə alan şəhərsalma, təhsil və istirahət infrastrukturunun olmaması istirahət tədbirlərində və idmanda sərbəst iştiraka mane ola bilər. Komitə dövlətlərin diqqətini Konvensiyanın 31-ci maddəsində təsbit olunmuş hüquqlara və "Uşağın istirahət, asudə vaxt, oyun, əyləncə fəaliyyətləri, mədəni həyat və incəsənət hüququ haqqında" 17 (2013) nömrəli ümumi şərhdəki tövsiyələrə cəlb edir.

XIII. Xüsusi müdafiə tədbirləri

Miqrasiya

76. Getdikcə artan sayda yeniyetmə qız və oğlanlar daha yüksək həyat standartları, təhsil imkanları üçün və ya ailənin yenidən birləşməsi üçün həm öz ölkələrinin daxilində, həm də xaricə miqrasiya edirlər. Onların bir çoxu üçün miqrasiya mühüm sosial və iqtisadi imkanlar təqdim edir. Bununla belə, miqrasiya həm də risklərlə, o cümlədən fiziki zərər, psixoloji travma, təcrid olunma, ayrı-seçkilik, ksenofobiya və cinsi və iqtisadi istismar, habelə sərhədləri keçərkən immiqrasiya yoxlamaları və həbs risklərinə məruzqalma ilə müşayiət olunur.³⁴ Bir çox miqrant yeniyetmələr təhsil, ev, səhiyyə, istirahət, iştirak, müdafiə və sosial təminatla çıxış imkanından məhrum edilir. Xidmətlərdən istifadə hüquqlarının qanun və siyasətlərlə qorunduğu hallarda belə, yeniyetmələr xidmətlərdən istifadə etməyə çalışarkən inzibati və digər maneələrlə üzləşə bilər. Bura aşağıdakılar daxildir: şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlər və ya sosial təminat nömrələrinin tələb olunması; yaşın təyin edilməsi

³⁴ Bax: www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRC/Discussions/2012/DGD2012ReportAndRecommendations.pdf.

üzrə zərərli və qeyri-dəqiq prosedurlar; maliyyə və dil maneələri; xidmətlərə çıxış əldə etməyin həbs və ya deportasiya ilə nəticələnməsi riski.³⁵ Komitə iştirakçı dövlətlərin diqqətini miqrant uşaqlarla bağlı işlənilib hazırlanmış əhatəli tövsiyələrinə yönəldir.³⁶

77. Komitə vurğulayır ki, Konvensiyanın 22-ci maddəsi qaçqın və sığınacaq axtaran ailələrdən olan uşaqların öz hüquqlarını həyata keçirmələri və qaçqınların beynəlxalq müdafiəsi rejimi çərçivəsində onlara verilən əlavə təminatlardan yararlanmaları üçün xüsusi tədbirlərə ehtiyacının olduğunu qəbul edir. Bu yeniyetmələr ölkədən sürətləndirilmiş çıxarıma prosedurlarına məruz qalmamalı, əksinə əraziyə daxil olmaları üçün nəzərdən keçirilməli və onların ali maraqları müəyyən edilənə qədər və ya beynəlxalq müdafiənin zəruriliyi təsdiq edilənə qədər geri qaytarılmamalı və ya onları ölkəyə buraxmaqdan imtina edilməməlidir. Konvensiyanın 2-ci maddəsində öz yurisdiksiyasında olan hər bir uşağın hüquqlarına hörmət etmək və onları təmin etməklə bağlı öhdəliyinə uyğun olaraq, dövlətlər ali maraqlar prinsipinə əsaslanaraq, statusundan asılı olmayaraq kimsəsiz və ailələrindən ayrılmış qaçqın və sığınacaq axtaran yeniyetmələri, habelə miqrantları tənzimləyən, yaş və gender aspektlərini nəzərə alan, immiqrasiya statusunun müəyyən edilməsindən daha çox, müdafiə ehtiyaclarının qiymətləndirilməsinə üstünlük verən, immiqrasiya ilə bağlı həbsə qadağa qoyan, "Kimsəsiz və ayrı düşmüş uşaqlarla onların öz doğma ölkələrindən kənarında rəftar haqqında" 6 (2005) nömrəli ümumi şərhdəki tövsiyələrə istinad edən, bu yeniyetmələrin xüsusi həssaslığının aradan qaldırılmasına yönələn qanunvericilik qəbul etməlidir.³⁷ Dövlətlər, həmçinin, yeniyetmələri miqrasiyaya sövq edən amillərə və miqrant valideynlər tərəfindən tərک edilmiş yeniyetmələrin üzləşdiyi zəifliklərin və hüquq pozuntularının, o cümlədən məktəbi tərک etmə, uşaq əməyi, zorakılıq və cinayət fəaliyyətlərinə qarşı həssaslıq və ağır məişət öhdəliklərinin aradan qaldırılması ilə bağlı tədbirlər görməlidir.

³⁵ Bax: Əsas Hüquqlar Agentliyi, "Apprehension of migrants in an irregular situation – fundamental rights considerations", 9 October 2012. Burada: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2013-apprehension-migrants-irregular-situation_en.pdf.

³⁶ Bax: yuxarıda 35-ci haşiyə

³⁷ Bax: "Kimsəsiz və ayrı düşmüş uşaqlarla onların öz doğma ölkələrindən kənarında rəftar haqqında" 6 (2005) nömrəli ümumi şərh

İnsan alveri

78. Bir çox yeniyetmələr iqtisadi səbəblərə görə və ya cinsi istismar məqsədləri üçün insan alveri riski ilə üzləşir. Komitə, dövlətlərə uşaq alveri, uşaqların qaçırılması, satışı və oğurlanması ilə bağlı hərtərəfli və sistematik məlumatların toplanması mexanizmi yaratmağı, bu məlumatların dezaqreqasiya olunmasını təmin etməyi və diqqəti ən həssas vəziyyətdə olan uşaqlara yönəltməyi tövsiyə edir. Dövlətlər, həmçinin zərərçəkmiş uşaqların reabilitasiyası, reintegrasiyası və onlara psixoloji dəstək xidmətləri üçün vəsait ayırmalıdır. Həssaslıq və istismarın gender aspektlərinə də diqqət yetirilməlidir. Valideynlərin və uşaqların istər ölkədaxili, istərsə də beynəlxalq insan alverinin təhlükələri barədə məlumatlı olmasını təmin etmək üçün başqa vasitələrlə yanaşı, sosial media vasitəsilə maarifləndirmə tədbirləri həyata keçirilməlidir. Komitə, dövlətləri Konvensiyanın "Uşaq alverinə, uşaq fahişəliyinə və uşaq pornoqrafiyasına dair Fakultativ Protokolu"nu ratifikasiya etməyə və öz qanunvericiliyini onun müddəalarına uyğunlaşdırmağa çağırır.

Münaqişə və böhranlar

79. Silahlı münaqişələr və humanitar fəlakətlər sosial normaların və ailə və icma əsaslı dəstək strukturlarının dağılması ilə nəticələnir. Onlar böhrandan zərər çəkmiş və köçkün düşmüş bir çox yeniyetmələri yetkinlik dövrünə uyğun öhdəlikləri öz üzərlərinə götürməyə məcbur edir və onları cinsi və gender əsaslı zorakılıq, uşaq nikahı və məcburi nikah və insan alveri risklərinə məruz qoyur. Bundan əlavə, bu cür vəziyyətlərdə olan yeniyetmələr adətən təhsil, bacarıqlar üzrə təlim, təhlükəsiz məşğulluq və müvafiq cinsi və reproduktiv sağlamlıq xidmətləri və məlumatlarına çıxışdan məhrum olur və təcrid, ayrı-seçkilik və qınayıcı rəftar, psixi sağlamlıq problemləri və riskli davranışla üzləşirlər.

80. Komitə humanitar proqramların yeniyetmələrin xüsusi ehtiyaclarına və hüquqlarına toxunmamasından narahatdır. O, iştirakçı dövlətləri yeniyetmələrə müdafiə sistemlərinin, barışıq və sülhyaratma proseslərinin hazırlanması və planlaşdırılmasında fəal rol oynamaq üçün sistemli şəkildə imkanların yaradılmasını təmin etməyə çağırır. Münaqişədən sonrakı vəziyyətlərə və keçid dövrünün bərpasına birbaşa investisiyalar yeniyetmələrin ölkənin iqtisadi və sosial inkişafına, dayanıqlılığının gücləndirilməsinə və dinc həyata keçidinə töhfə vermək imkanı kimi qiymətləndirilməlidir. Bundan əlavə, fəvqəladə hallara hazırlıq proqramları yeniyetmələri nəzərə alaraq, onların həm həssaslığını, həm də müdafiə hüquqlarını, habelə icmalara dəstəyin göstərilməsində və risklərin

azaldılmasına köməkliyin göstərilməsindəki potensial rolunu qəbul etməlidir.

Silahlı qüvvələrə və dəstələrə cəlb olunma

81. Komitə yeniyetmə oğlan və qızların, başqa vasitələrlə yanaşı, sosial media vasitəsilə dövlətlərin silahlı qüvvələrinə, silahlı qruplara və qeyri-nizami qoşunlara cəlb edilməsindən dərin narahatlığını ifadə edir və bütün iştirakçı dövlətləri Konvensiyanın “Uşaqların silahlı münaqişələrə cəlb edilməsinə dair Fakultativ Protokol”unu ratifikasiya etməyə çağırır. Komitə, həmçinin, yeniyetmələrin terror təbliğatı və ekstremist baxışlar vasitəsilə şirnikləndirilməyə və terror fəaliyyətinə cəlb olunmağa qarşı zəifliyindən narahatlığını ifadə edir. Yeniyetmələrin bu cür fəaliyyətlərə cəlb edilməsinə səbəb olan amilləri öyrənmək üçün onların iştirakı ilə araşdırma aparılmalı və əldə edilmiş nəticələr əsasında dövlətlər sosial inteqrasiyanın təşviqinə yönələn tədbirlərə xüsusi diqqət yetirməklə müvafiq tədbirlər görməlidir.

82. Dövlətlər silahlı qüvvələrə və dəstələrə cəlb olunan yeniyetmələrin, o cümlədən miqrasiya vəziyyətində olanların genderə həssas reinteqrasiyasını və reabilitasiyasını təmin etməli və yeniyetmələrin bütün hərbi əməliyyatlarda, eləcə də silahlı dəstələrlə sülh və ya atəşkəs üzrə danışıqlara və sazişlərə cəlb olunmasını və ya istifadəsini qadağan etməlidirlər.³⁸ Dövlətlər cavab tədbirlərinin dayanıqlılığını və mədəni cəhətdən adekvatlığını təmin etmək üçün yeniyetmələrin dinc hərəkətlərdə iştirak imkanlarını və münaqişələrin qeyri-zorakı həlli üçün yerli icmalara əsaslanan kollegial yanaşmaları dəstəkləməlidir. Komitə iştirakçı dövlətləri yeniyetmələrə qarşı münaqişələrlə bağlı cinsi zorakılıq, cinsi istismar və sui-istifadə və digər insan hüquqlarının pozulması hallarına operativ və lazımi qaydada baxılmasını təmin etmək üçün qətiyyətli tədbirlər görməyə çağırır.

83. Komitə etiraf edir ki, dünyanın bir çox yerlərində yeniyetmələr çox vaxt sosial yardım, gəlir mənbəyi, müdafiə və bir növ mənsubiyət hissi təmin edən quldur dəstələrinə ona görə cəlb olunurlar ki, qeyd olunanları qanuni fəaliyyətlər vasitəsilə əldə edə bilmirlər. Lakin quldur dəstələrinə üzvlükdən qaynaqlanan qorxu, təhlükkə, təhdid və zorakılıq mühiti yeniyetmələrin hüquqlarına təhlükə yaradır və yeniyetmələrin miqrasiyasına töhfə verən əsas amillərdən biridir. Komitə sərt hüquq-mühafizə yanaşmaları əvəzinə, yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında zorakılığın və quldur dəstələrinə qoşulmanın əsas səbəblərinin aradan qaldırılmasına yönələn hərtərəfli dövlət siyasətinin işlənib hazırlanmasına daha

³⁸ Bax: A/68/267, 81-87-ci bəndlər.

çox diqqət yetirilməsini tövsiyə edir. Riskli yeniyetmələr üçün profilaktik tədbirlərə, yeniyetmələri quldur dəstələrini tərk etməyə təşviq etmək üçün müdaxilələrə, dəstə üzvlərinin reabilitasiyası və reinteqrasiyasına, bərpaedici ədalət mühakiməsi və məktəbə, ailəyə və cəmiyyətin inklüzivliyi üzrə tədbirlərə xüsusi diqqət yetirməklə, cinayət və zorakılıqla mübarizə üçün yerli səviyyəli ittifaqların yaradılmasına sərmayə qoyulmalıdır. Komitə dövlətləri banditizmlə bağlı səbəblərə görə ölkələrini tərk etməyə məcbur olan yeniyetmələrə lazımı diqqət yetirməyə və onlara qaçqın statusu verməyə çağırır.

Uşaq əməyi

84. Komitə bütün yeniyetmələrin iqtisadi istismardan və uşaq əməyinin ən pis formalarından müdafiə olunmaq hüququna malik olduğunu vurğulayır və Dövlətləri Konvensiyanın 32-ci maddəsinin 2-ci bəndinin, eləcə də Beynəlxalq Əmək Təşkilatının “İşə qəbul olunmaq üçün minimum yaş həddi haqqında” 138 nömrəli Konvensiyasının (1973) və “Uşaq əməyinin ən pis formalarının qadağan edilməsi və onların aradan qaldırılması üçün təcili tədbirlər haqqında” 182 nömrəli Konvensiyasının (1999) müddəalarını yerinə yetirməyə çağırır.

85. Yaşa uyğun iş formalarının tətbiqi yeniyetmələrin inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir, onları zəruri bacarıqlarla təchiz edir və onlara öhdəlikləri yerinə yetirməyi öyrənmək, lazım gəldikdə ailə üzvlərinin iqtisadi rifahına töhfə vermək və onların təhsilə çıxışına dəstək göstərmək imkanı verir. Uşaq əməyinə qarşı mübarizə tədbirləri məktəbdən məşğulluğa keçid, sosial və iqtisadi inkişaf, yoxsulluğun aradan qaldırılması üzrə proqramlar və keyfiyyətli, inklüziv ibtidai və orta təhsilə universal və pulsuz çıxış daxil olmaqla kompleks tədbirləri əhatə etməlidir. Vurğulamaq lazımdır ki, yeniyetmələr beynəlxalq standartlara və icbari təhsilin tələblərinə uyğunlaşdırılmalı olan milli minimum əmək yaşına çatdıqda, onların təhsil, istirahət, asudə vaxt, oyunlarda iştirak, əyləncə fəaliyyətləri, mədəni həyat və yaradıcılıq hüquqlarına lazımı dərəcədə riayət edilməklə, müvafiq şəraitdə yüngül iş görmək hüququna malikdirlər.

86. Komitə, dövlətlərə yeniyetmələrin həyatında işin müsbət rolu ilə onların heç bir ayrı-seçkilik olmadan icbari təhsil hüququnu təmin etmək arasında tarazlığı saxlamaq üçün aralıq yanaşmanı tövsiyə edir. Yeniyetmələrin həyatında məktəb təhsili və layiqli əməyə keçidi asanlaşdırmaq üçün onların hər ikisi yeniyetmələrin yaşına uyğun olaraq, habelə bu cür işi tənzimləmək və yeniyetmələr istismarın qurbanı olduqda onların hüquqlarının bərpasını təmin etmək üçün yaradılmış effektiv mexanizmlərə uyğun olaraq əlaqələndirilməlidir. 18 yaşına çatmamış bütün uşaqların təhlükəli işlərdən qorunması nəzərdə tutulmalı və xüsusi

təhlükəli işlərin dəqiq siyahısı müəyyən edilməlidir. Prioritet məsələ kimi, təhlükəli işlərin və iş şəraitinin qarşısını almaq üçün səylər göstərilməlidir, ev işlərinə cəlb olunan qızlara və çox vaxt "görünməz" olan digər işçilərə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Yuvenal ədliyyə

87. Yeniyetmələr qanunla ziddiyyətdə olma səbəbindən, cinayətin qurbanları və ya şahidləri kimi və ya digər səbəblərdən (məsələn, qayğı, himayə, yaxud müdafiə) ədliyyə sistemləri ilə təmasa daxil ola bilərlər. Yeniyetmələrin həm zərər çəkmiş, həm də cinayət törətmiş şəxs kimi həssaslığını azaltmaq üçün tədbirlər görülməlidir.

88. Komitə iştirakçı dövlətləri Konvensiyanın 37 və 40-cı maddələri və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının "Yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında hüquq pozuntularının qarşısının alınmasına dair rəhbər qaydaları"na uyğun olaraq, bərpəedicilərin ədalət mühakiməsini, məhkəmə icraatından yayındırmanı, həbs və qabaqalayıcı tədbirlərin alternativlərinin istifadəsini ön plana çəkən kompleks yuvenal ədliyyə siyasətləri tətbiq etməyə, sosial faktorları və problemin kökündə duran səbəbləri aradan qaldırmağa çağırır. "Yuvenal ədliyyə sistemində uşaq hüquqları haqqında" 10 (2007) nömrəli ümumi şərhdə verilmiş tövsiyələrə uyğun olaraq, əsas diqqət başqaları ilə yanaşı, terrorizm kimi təsnifləşdirilən fəaliyyətlərdə iştirak edən yeniyetmələr üçün reabilitasiya və reintegrasiyaya yetirilməlidir. Həbsdən yalnız son tədbir kimi və ən qısa adekvat müddət üçün istifadə edilməli, yetkinlik yaşına çatmayanlar böyüklərdən ayrı saxlanılmalıdır. Komitə cinayət törətməkdə təqsirli bilinən 18 yaşına çatmamış hər bir şəxs üçün ölüm hökmünün və ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasının təcili qadağan edilməsinin zəruriliyini vurğulayır. Komitə cinayət məsuliyyəti yaşını aşağı salmağa səy göstərən dövlətlərin sayından ciddi narahatdır. O, dövlətləri cinayət məsuliyyəti yaşını 18 yaşda saxlamağa çağırır.

XIV. Beynəlxalq əməkdaşlıq

89. Komitə Konvensiyanın icrasının iştirakçı dövlətlərin qarşılıqlı əməkdaşlıq etdiyi bir proses olduğunu vurğulayır və beynəlxalq əməkdaşlığın zəruriliyini ön plana çəkir. Komitə iştirakçı dövlətləri yeniyetmələrin hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və regional təşkilatların texniki yardımına töhfə verməyə və zərurət olduqda ondan istifadə etməyə təşviq edir.

XV. Məlumatların yayılması

90. Komitə iştirakçı dövlətlərə bu ümumi şərhə bütün maraqlı tərəflər, xüsusən də parlamentdə və hökumətin bütün səviyyələrində, o cümlədən nazirliklər, şöbələr və bələdiyyə/yerli hakimiyyət orqanlarında və bütün yeniyetmələr üçün geniş şəkildə yaymağı tövsiyə edir. Komitə, həmçinin, bu ümumi şərh yeniyetmələr üçün uyğunlaşdırılmış versiyalarda və əlilliyi olan yeniyetmələr üçün əlçatan formatlarda bütün müvafiq dillərə tərcümə etməyi tövsiyə edir.

